
Inhoud

De Nieuwe Bijbelvertaling en de Herziene Statenvertaling	p. 3
Reinier de Blois	
Vertaalaantekeningen bij het oecumenisch leesrooster (3)	p. 13
Jaap van Dorp, Matthijs de Jong en Clazien Verheul	
Der Jude Jesus	p. 23
<i>en andere opvallende vertaalkeuzes in de Bibel in gerechter Sprache</i>	
Tamara Mewe	
<i>Uitgelezen: bijbeluitgaven in de NBG-bibliotheek (9)</i>	p. 33
De kleine print-bybel	
Anne Jaap van den Berg en Boukje Thijs	
Verandering in narratieve stijl	p. 41
<i>Complexiteit en subjectiviteit van tekstuele verbindingen in De Nieuwe Bijbelvertaling</i>	
José Sanders	
Nogmaals: Een bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands	p. 51
Clazien Verheul	
Kort Nieuws	p. 53

Free-publicity onder een spoorwegovergang in Haarlem.

Foto: NBG/Sandra Haverman

De Nieuwe Bijbelvertaling en de Herziene Statenvertaling¹

Reinier de Blois

Er is meer dan één manier om de Bijbel te vertalen. Dat weten we al eeuwen lang. De een wil dat een vertaling zo letterlijk mogelijk de grondtekst volgt. De ander geeft de voorkeur aan een vertaling die in alle opzichten aan de regels en kenmerken van de doeltaal voldoet. Een aantal decennia terug waren er nog heftige discussies over welke vertaalmethode de enig juiste was. Tegenwoordig hoor je die discussie veel minder. Verschillende vertaalmethodes staan naast elkaar en eenieder kiest de vertaling die het beste bij hem of haar past.

De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV)* is een prachtig stuk werk. Vriend en vijand is het daar over eens. Een gedegen, weldoorwrochte en goed doordachte vertaling. Heldere, duidelijke taal, prachtige poëzie, geen al te banaal en alledaags spraakgebruik. Tot ver over onze landsgrenzen heen wordt met veel waardering over de NBV gesproken. Aan de kwaliteit van deze vertaling twijfelt vrijwel niemand. **Waarom kiest een aantal mensen er dan toch voor om de Statenvertaling (SV) te gaan herzien? En hoe komt het dat de eerste deelvullingen van de Herziene Statenvertaling (HSV) als zoete broodjes over de toonbank gaan? Weliswaar in een aanzienlijk kleinere oplage dan de NBV, maar toch ver boven verwachting?*

Appels en peren

Allereerst wil ik benadrukken dat je niet twee vertalingen met elkaar kunt vergelijken door ze zomaar naast elkaar te leggen. Dan komen geen van beide vertalingen tot hun recht. Als je een oordeel wilt geven over een vertaling dan kijk je eerst naar de gevolgde vertaalmethodiek. Een vertaling is goed als de gekozen vertaalprincipes consequent in de praktijk

zijn gebracht. Zo kunnen zowel de NBV als de HSV goede vertalingen zijn. Je kunt hooguit van mening verschillen over de gebruikte methodiek. Daar moeten we dus eerst naar kijken. Hoe verhouden de SV en de NBV zich qua vertaalprincipes ten opzichte van elkaar?

De SV is een *brontaal*gerichte vertaling. Zij probeert de Hebreeuwse en Griekse grondtekst tot op zekere hoogte zo letterlijk mogelijk te volgen, voor zover dat geen onbegrijpelijk Nederlands oplevert. Dit in tegenstelling tot de in 2004 verschenen *Naardense Bijbel* (NB), die zo letterlijk is dat de feitelijke betekenis van de oorspronkelijke tekst hier en daar geheel ondergesneeuwd raakt. Zie bijvoorbeeld onderstaande passage uit Deuteronomium 30:15:

NB Zie, **gegeven** heb ik heden aan je aanschijn
het leven en het goede,–
de dood en het kwade

SV Ziet, ik heb u heden **voorgesteld**
het leven, en het goede, en den dood, en het kwade.

NBV Besef goed, vandaag **stel** ik u **voor de keuze**
tussen voorspoed en tegenspoed, tussen leven en dood.

Dit voorbeeld laat zien dat de SV niet aarzelt om van een al te letterlijke weergave van de grondtekst af te zien om ervoor te zorgen dat de betekenis van de tekst helder blijft. Een al te letterlijke weergave van de grondtekst kan immers niet alleen een onduidelijke vertaling opleveren, maar soms ook enigszins komisch overkomen, zoals in Genesis 50:25:

NB En zweren laat Jozef het
de zonen van Israël, door te zeggen:
met zijn omzien zal God naar jullie omzien!–
laat dan mijn beenderen mée opklimmen van hier!

SV En Jozef deed de zonen van Israël zweren, zeggende:
God zal u gewisselijk bezoeken,
zo zult gij mijn beenderen van hier opvoeren!

NBV Zweer me **dat jullie**, wanneer God zich jullie lot aantrekt,
mijn lichaam van hier zullen meenemen.’

De NBV is *doeltaal*gericht. Dat wil zeggen dat deze vertaling naar in alle opzichten goed en helder Nederlands streeft en daarom de *taal*kenmerken

van het Hebreeuws en Grieks voor een groot deel loslaat. Daarbij probeert zij de *tekst*kenmerken van de grondtaal wel zo veel mogelijk te honoreren, iets wat bijvoorbeeld in de *Groot Nieuws Bijbel* veel minder gebeurt.

Consistentie

Een ander kernbegrip in dit verband is dat van consistentie. De SV probeert elk Hebreeuws en Grieks woord zo veel mogelijk met hetzelfde Nederlandse woord te vertalen. Nu kan dat natuurlijk niet altijd en de Statenvertalers waren zich daar terdege van bewust. Zij aarzelden dan ook niet om contextueel te vertalen als een te ver doorgevoerde consistentie de begrijpelijkheid van de vertaling in de weg zou staan. De Statenvertalers hebben dit zelf als volgt verwoord: 'Een ende het selve woort en is niet over al op gelijcke wyse overgeset, *de materie voort*' *meerderen deel sulcx vereijschende*: is oock wel een duijtsch woort op verscheijdene hebreeusche woorden gepast, *nae den overvloet ofte t'gebreck onser tale*. Andersins is by ons getracht nae de gelijkheijt, *soo veel doenlijck in sulcken werck*' (Art. 4 van de Memorie voor de Reviseurs van het OT). Het voordeel van een betrekkelijk consistente vertaling is dat zij zich zeer goed leent voor bijbelstudie. Mensen die graag iets dieper in de Bijbel willen graven maar onvoldoende grip op het Hebreeuws en het Grieks hebben, willen graag aan de hand van een concordantie een vertaling doorspitten om zo meer zicht te krijgen op de betekenis van een bepaald woord. Zo kun je aan de hand van de SV zonder veel moeite de betekenis van het Griekse *dikaïosunê* bestuderen. Je hoeft alleen maar in de concordantie te zoeken naar 'gerechtigheid' of 'rechtvaardigheid' en je krijgt een compleet overzicht. Als je dat aan de hand van de NBV wilt doen wordt dat een stuk lastiger. Daar vind je weliswaar ook de equivalenten 'gerechtigheid' en 'rechtvaardigheid', maar dat is maar een deel van het veelkeurige palet van de NBV:

gerechtigheid/rechtvaardig (Matteüs 3:15; Handelingen 10:35)

vrijspraak (Romeinen 3:22)

vrijgevigheid (2 Korintiërs 9:10)

oprecht (Lucas 1:75)

deugdzaam leven (2 Timoteüs 3:16)

goed (doen) (Openbaring 22:11)

Dit zijn stuk voor stuk prima vertalingen van *dikaïosunê*. Ik wil hier alleen maar mee aantonen dat bijbelstudie van het hierboven beschreven soort, dat in bepaalde kringen heel populair is, een relatief brontaalgerichte vertaling vereist.

Herziening van de Statenvertaling

Ik kom nu terug op de vraag: waarom een herziening van de SV? Hier spelen allerlei factoren een rol. Ik noem er een paar.

Emotie

Veel mensen zijn met de SV opgegroeid en zijn bijzonder aan deze vertaling verknocht geraakt. Zij kennen bepaalde bijbelgedeeltes uit hun hoofd, het zijn vertrouwde klanken geworden. Sommige passages hebben veel voor deze mensen betekend en staan diep in hun geheugen gegrift. Dat elke nieuwe vertaling vreemd en onwennig klinkt, is een bekend verschijnsel. Toen in 1637 de SV uitkwam waren er ook veel mensen die zich afvroegen of zo'n nieuwe vertaling nu wel nodig was. Ze waren immers vertrouwd met de Deux-Aesbijbel.

Toch is dit op zich niet zo'n sterk argument. Taal verandert en al is het begrijpelijk dat mensen gehecht zijn aan een bepaalde vertaling, toch moeten ze naar de toekomst kijken. Soms moet een oudere generatie een offer brengen met het oog op de jongeren, om ook hun een leesbare Bijbel te geven.

Traditie

Er is gedurende de laatste vier eeuwen veel over de Bijbel geschreven in preken, verhandelingen en bijbelcommentaren. Bepaalde interpretaties van bijbelgedeelten liggen verankerd in het denken van veel mensen, vooral van hen die zich nauw met de gereformeerde traditie verbonden voelen. Bij een nieuwe vertaling van de Bijbel die niet volledig in die traditie staat, is het onvermijdelijk dat sommige passages iets anders uitdrukken dan wat de gemiddelde lezer uit deze traditie verwacht. Afgezien van de vraag welke vertaling technisch gezien de juiste is, is dit voor een aantal mensen een onoverkomelijk obstakel.

Inspiratie

Een belangrijker argument is het volgende: wat is het gezag van de Bijbel? De Bijbel is van groot belang voor veel mensen in Nederland. Toch is er verschil in de wijze waarop tegen de Bijbel aangekeken wordt. Voor veel christenen in Nederland is de Bijbel het geïnspireerde Woord van God. Met name in behoudende gereformeerde hoek maar ook onder evangelische christenen zijn veel mensen te vinden die in principe elk woord in de grondtekst als door God ingegeven zien. Als dat je uitgangspunt is, is de logische conclusie dat de voorkeur uitgaat naar een vertaling die die geïnspireerde tekst zo letterlijk mogelijk volgt.

Exegese

Dat brengt me bij de exegese. Hoe meer doeltaalgericht een vertaling is, hoe vaker een vertaler gedwongen wordt tot het maken van een exegetische keus. Het Hebreeuws en Grieks staan beide bekend om hun compacte constructies. Met een paar woorden worden soms ideeën naar voren gebracht die in een andere taal op een hele andere manier uitgedrukt moeten worden dan zij in de oorspronkelijke tekst ingepakt zijn. Een bekend voorbeeld is de uitdrukking ‘de doop der bekering tot vergeving der zonde.’ Het valt niet mee om deze in goed Nederlands te vertalen en dan ook nog eens alle theologen te vriend te houden. Bij de ontvlechting van zo’n constructie kun je namelijk vaak meer dan één kant op. Dat zie je bijvoorbeeld in 2 Tessalonicenzen 1:11.

- SV Waarom wij ook altijd bidden voor u, dat onze God u waardig achte der roeping, en vervulle al het welbehagen [Zijner] goedigheid, en **het werk des geloofs** met kracht.
- HSV Daartoe bidden wij ook altijd voor u, dat onze God u de roeping waardig keurt en Hij al het welbehagen van Zijn goedheid en **het werk van het geloof** met kracht volbrengt,
- NBV Daarom bidden wij altijd dat onze God u deze roeping in ere doet houden, dat hij u door zijn kracht de vaste wil geeft het goede te doen en u **door uw geloof** al het mogelijke **tot stand** laat **brenge**n.

De Statenvertalers legden de uitdrukking ‘het werk des geloofs’ anders uit dan de vertalers van de NBV. In de kanttekeningen staat namelijk: *Dat is, het geloof, dat Hij in u gewrocht heeft*. Met andere woorden: Paulus bidt dat God doorgaat met het doen toenemen en versterken van het geloof van de mensen in Tessalonica. In de NBV is gekozen voor een andere interpretatie. ‘Het werk des geloofs’ betekent volgens hen ‘dat wat mensen door het geloof tot stand brengen.’ Wie heeft er gelijk? Daar kun je misschien lang over discussiëren. Wat ik hier wil laten zien is dat de tekst van de SV beide interpretaties mogelijk maakt, al kiezen de vertalers bewust voor één specifieke uitleg.

Nu een voorbeeld uit het Oude Testament, uit 2 Samuel 13:39 en 14:1. Het gaat hier over de relatie tussen David en zijn zoon Absalom. Absalom heeft zijn broer Amnon vermoord omdat deze Absaloms zuster Tamar verkracht had. Absalom is daarop naar het buitenland gevlucht en verblijft daar al drie jaar. Nu zitten we met de vraag: hoe staat David tegenover zijn zoon?

SV Toen verlangde [de ziel] van den koning David zeer **om naar Absalom uit te trekken; want hij had zich getroost over Amnon, dat hij dood was.** (14:1) Als nu Joab, de zoon van Zeruja, merkte, **dat des konings hart over Absalom was;** ...

NBV ... vatte koning David het plan op **om tegen Absalom ten strijde te trekken, want de rouw over de dood van Amnon was voorbij.** (14:1) Het ontging opperbevelhebber Joab niet **dat de koning Absalom vijandig gezind was.**

De SV houdt zich qua woordkeuze op de vlakte, al geven de kanttekeningen aan dat de vertalers van mening zijn dat David het graag goed wilde maken. De vertalers van de NBV kiezen echter voor een radicaal ander standpunt. Het Hebreeuws laat ruimte voor beide opvattingen. Een vertaling echter die volledig gericht is op de doeltaal is verplicht om een keuze te maken.

Dit soort argumenten draagt er mede toe bij dat er een betrekkelijk grote groep christenen in Nederland is die de voorkeur geeft aan een vertaling van het kaliber van de SV. Een vertaling die de brontekst op de voet volgt en zo consistent mogelijk hetzelfde grondwoord op dezelfde manier weergeeft, zonder daarbij totaal onleesbaar te worden. Deze mensen kiezen dus bewust voor een wat moeilijker leesbare vertaling. Maar de keuze voor de SV of de HSV is niet voor iedereen een kwestie van persoonlijke voorkeur. Er is een grote groep christenen in Nederland voor wie er in feite geen andere optie bestaat dan de SV. Deze mensen, die je met name aan de rechterflank van de bevindelijk gereformeerden tegenkomt, kennen aan de SV een zo grote mate van gezag toe dat er geen andere vertaling naast geduld wordt. Er moet heel wat gebeuren voordat zij een andere vertaling ter hand zullen nemen. *Het Boek* heeft daar nog de meeste kans omdat het niet de pretentie heeft een vertaling te zijn. Maar om diezelfde reden is *Het Boek* dan ook geen alternatief. Er zijn duizenden jonge mensen die graag meer van de Bijbel zouden willen weten en begrijpen, maar de SV is vrijwel ontoegankelijk voor hen geworden. Voor veel van deze mensen is er – tenminste in hun optiek – geen alternatief. Zij zijn ervan overtuigd dat de heilige Geest niet door een andere vertaling werkt. Een herziene SV is het enige wat voor deze groep mensen enigszins bespreekbaar is. Het is overduidelijk dat de SV zelf op veel punten minder bruikbaar is geworden. De taal is verouderd, woorden hebben hun betekenis verloren of een andere betekenis gekregen, en ook zijn er tal van nieuwe inzichten op het gebied van de taal, de tekst en de achtergronden van de Bijbel die

de Statenvertalers ongetwijfeld benut zouden hebben als ze ervan op de hoogte waren geweest.

De Statenvertaling in de steigers

Dit heeft ertoe geleid dat de Gereformeerde Bond binnen de PKN een stichting in het leven heeft geroepen die de opdracht heeft gekregen om de SV te herzien. Analoot hieraan kan men denken aan de restauratie van een monument uit de Gouden Eeuw. Zo'n gebouw is prachtig om naar te kijken, maar niet meer geschikt om in te wonen. Na een uitgebreide restauratie zou het weer een paar generaties mee moeten kunnen. Deze stichting is overigens interkerkelijk. In het bestuur zitten ook vertegenwoordigers van de Christelijke Gereformeerde Kerken en (zij het op persoonlijke titel) de Gereformeerde Gemeenten. Er is inmiddels tweemaal een deeluitgave verschenen. De laatste daarvan omvat het hele Nieuwe Testament en een paar boeken van het Oude Testament. Het is de bedoeling dat de hele bijbel rond 2010 klaar zal zijn.

Ik noem een aantal uitgangspunten:

- De SV wordt aan de hand van de brontekst herzien, waarbij zo veel mogelijk de werkwijze en interpretatie van de Statenvertalers gevolgd wordt, tenzij uit meer recent onderzoek is gebleken dat deze interpretatie pertinent onjuist is. Een voorbeeld is Psalm 22:22. De SV is daar van de Hebreeuwse tekst afgeweken door het werkwoord 'verhoren' als een gebiedende wijs te vertalen: *Verlos mij uit des leeuwens muil; en verhoor mij van de hoornen der eenhoornen*. In de herziening staat er nu: *Verlos mij uit de muil van de leeuw en van de boren van de wilde ossen. Ja, U hebt mij verhoord*.
- De Hebreeuwse en Griekse grondtekst wordt zo veel mogelijk op de voet gevolgd, zo lang dit geen onbegrijpelijk Nederlands oplevert. In zo'n geval wordt voor een iets vrijere verwoording gekozen, vaak toegelicht door een voetnoot.
- Woorden en zinswendingen uit de zeventiende eeuw die inmiddels in onbruik zijn geraakt, worden vervangen. We moeten daarbij ondermeer denken aan de oude tweede naamsvormen. De klankkleur van de SV wordt echter zo veel mogelijk gehandhaafd.
- Dezelfde grondbegrippen worden zo consistent mogelijk vertaald, zonder daarbij de context uit het oog te verliezen.
- Nieuwe inzichten over taal en tekst worden waar mogelijk toegepast. In het voorbeeld van Psalm 22:22 is te zien dat de eenhoorn vervangen is door de wilde os. Ook op grammaticaal gebied zijn er nieuwe inzichten. Op veel plaatsen waar de Statenvertalers het Hebreeuwse imperfectum met de toekomstige tijd vertaalden, gebruikt de HSV de tegenwoordige tijd. Dat zien we bijvoorbeeld in Psalm 3:7. De SV zegt daar: *Ik zal niet*

vrees voor tienduizenden des volks, die zich rondom tegen mij zetten. De HSV is krachtiger: Ik vrees niet voor tienduizenden van het volk, die zich aan alle kanten tegen mij opstellen.

- In principe wordt dezelfde brontekst gevolgd als die van de Statenvertalers. Wel wordt gebruik gemaakt van inzichten uit de Dode Zeerollen en minder van de *Septuaginta*. Wat het Nieuwe Testament betreft wordt de Textus Receptus gevolgd. Het is voor een groot deel van de doelgroep onverkooptbaar om de kritische tekst te gebruiken. Dat is ook een van de redenen waarom de *NBG-vertaling 1951* nooit door deze groep aanvaard is.

Er wordt bijzonder secuur gewerkt. Net als bij de NBV werkt de HSV met koppels van een theoloog of classicus en een neerlandicus die het voorwerk doen. Dit werk wordt grondig nagekeken door een resonansgroep die uit minstens vier personen bestaat, zowel theologen als neerlandici. En uiteindelijk neemt het bestuur elke hertaalde tekst ook grondig door. Voltooide boeken zijn via de website voor iedereen toegankelijk. Reacties en commentaar van lezers worden heel serieus genomen en waar mogelijk persoonlijk beantwoord.

Het is al eerder gezegd: de HSV is in vele opzichten een succes. De eerste deelluitgaven waren snel uitverkocht. Er komen veel positieve reacties binnen uit het hele land. Niet alleen uit behoudend gereformeerde kring, maar ook vanuit de meer evangelische hoek.

Ten slotte nog één vraag: zijn de HSV en de NBV concurrenten van elkaar? Ik geloof dat dat meevalt. Een belangrijk deel van de doelgroep van de HSV is sowieso niet erg geïnteresseerd in de NBV om één of meer van de redenen die ik zojuist genoemd heb. Daarnaast is er een grote groep die graag zowel de HSV als de NBV zou gebruiken. Ik voorzie nu al een tendens waarbij veel gezinnen thuis de NBV gebruiken, maar waar men voor het gebruik op de kansel de voorkeur geeft aan een vertaling in de traditie van de SV. Ik denk dat een paralleluitgave van HSV en NBV voor veel mensen in een grote behoefte zal voorzien. Er blijven altijd mensen met een persoonlijke voorkeur voor de ene vertaling of de andere. En daar is natuurlijk geen bezwaar tegen. Zo proberen zowel het Nederlands Bijbelgenootschap als de Stichting Herziening Statenvertaling de mensen van dienst te zijn. Niet om verwarring te veroorzaken, maar juist om te bereiken dat een zo groot mogelijke groep mensen met een voor hen aanvaardbare weergave van het Woord van God bereikt wordt.

Noten

- I Dit artikel is een bewerking van een lezing die dr. R. de Blois heeft gehouden tijdens de conferentie *De Inburgering van De Nieuwe Bijbelvertaling*, 2 november 2007 te Hydepark, Doorn.

Dr. R. de Blois is vertaalconsulent bij de United Bible Societies en eindredacteur van het *Semantic Dictionary of Biblical Hebrew*. Tevens is hij als vrijwilliger betrokken bij de totstandkoming van de *Herziene Statenvertaling*.

Historische verklaring der voornaamste geschiedenissen van het Oude en Nieuwe Testament, Amsterdam 1743, Matteüs 13.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Vertaalaantekeningen bij het oecumenisch leesrooster (3)

Jaap van Dorp, Matthijs de Jong en Clazien Verheul

Elke nieuwe bijbelvertaling verschilt van haar voorgangers. De verschillen kunnen zijn ontstaan doordat het taalgebruik in de vertaling gemoderniseerd of aan een bepaald niveau aangepast is. De vertalers kunnen ook veranderde exegetische inzichten hebben verwerkt. Of ze gebruikten bij het vertaalwerk een methode die nog niet eerder werd toegepast. In de serie Vertaalaantekeningen bij het oecumenisch leesrooster worden vertaalbeslissingen in *De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV)* besproken vanuit de bijbelwetenschap, de vertaalwetenschap en de neerlandistiek. De behandelde teksten zijn ontleend aan het oecumenisch leesrooster van de Raad van Kerken in Nederland. De reeks vormt een aanvulling op de vertaalaantekeningen bij de NBV die te vinden zijn op de website www.voederbak.nl. In deze derde aflevering komen aan de orde: Psalm 65:2, Psalm 74 en 78, Matteüs 13:9 en 43, Matteüs 17:15, Matteüs 21:32. Ze staan in de volgorde van het leesrooster van 2008.

Psalm 65:2 (zondag 13 juli)

Psalm 65:2 luidt in de NBV:

‘U komt de lof toe,
God die woont op de Sion,
u zult ontvangen wat u is beloofd.’

Deze vertaling verschilt van de versie die te vinden is in de *Statenvertaling*: ‘De lofzang is in stilheid tot U, o God! in Sion; en U zal de gelofte betaald worden.’ Ook de *NBG-vertaling 1951* (NBG-1951) luidt hier anders: ‘U komt stilheid toe, een lofzang, o God in Sion, U worde gelofte betaald.’ Het opvallendste verschil is het ontbreken van de stilte in het begin van het vers in de NBV. Wat is daar de reden van?

In de masoretische tekst opent psalm 65:2 met *lecha doemijja tehilla*, dat in de NBV is weergegeven met ‘U komt de lof toe’. Het probleem is de betekenis van het woord *doemijja*, of liever: de interpretatie van het ongevocaliseerde Hebreeuwse woord *d-m-j-h*. De masoreten hebben in de Middeleeuwen het woord van vocaaltekens voorzien, en daarbij gekozen voor de klinkers van een ander woord, namelijk *d-w-m-j-h*. Deze vocalisering is verantwoord in de *masora*, het grote corpus van aantekeningen die de overschrijvers maakten bij hun kopieën van de bijbeltekst. Ze interpreteerden *d-m-j-h* op dezelfde manier als *d-w-m-j-h* in psalm 22:3, 39:3 en 62:2 en lazen dus in psalm 65:2 ook *doemijja* dat ‘rust, zwijgen, stilte’ betekent.

Voor hun interpretatie van *d-m-j-h* als *doemijja* konden de masoreten een beroep doen op een belangrijke uitlegtraditie. Hun lezing is bijvoorbeeld ook te vinden in de Targom, Talmoed Bavli, Midrasj Tehillim en in de vertaling van Hiëronymus.

Het is echter de vraag of de masoreten zich niet te veel hebben laten leiden door die uitlegtraditie en daardoor ten onrechte het onvolledig geschreven *d-m-j-h* hebben gelijkgesteld aan *d-w-m-j-h*, zoals dat in psalm 22:3, 39:3 en 62:2 voorkomt. Er was namelijk ook een alternatief. Uit de *Septuaginta* en de *Pesjitta*, de oude Griekse en Syrische vertaling van de Psalmen, blijkt dat in de Hebreeuwse tekst in psalm 65:2 vanouds niet *doemijja*, ‘stilte’, werd gelezen, maar *domijja*, een participium femininum van het verbum *damah*, ‘lijken op, overeenkomen met, samengaan, betamen (met prepositie *le*)’. De inzet van psalm 65 is dan dat God een loflied *toekomt*. Die lezing is in de meeste moderne bijbelvertalingen gekozen als de correcte interpretatie van *d-m-j-h*. Ze is te vinden in de Leidse vertaling, de Petrus Canisius vertaling, de vertaling van Obbink, de Friese bijbel, de *Willibrordvertaling* (WV), de *Groot Nieuws Bijbel* (GNB) en de NBV. De jongere edities van de *Verdeutschung der Schrift* van Buber/Rosenzweig nemen in tegenstelling tot de oudere ook deze Septuaginta-lezing van psalm 65:2 over.

Geraadpleegde literatuur

Dominique Barthélemy, *Critique textuelle de l'Ancien Testament* (tome 4. Psaumes), Orbis Biblicus et Orientalis 50/4, Fribourg/Göttingen 2005.

Matteüs 13:9, 43 (zondag 13 juli, zondag 20 juli)

‘Laat wie oren heeft goed luisteren!’ (NBV). Deze oproep komt voor in Matteüs 11:15, 13:9 en 13:43. Daarnaast vinden we de oproep in een iets andere vorm in Marcus 4:9, 4:23, Lucas 8:8 en 14:35 en enkele malen in Openbaring (2:7, 11, 17, 29, 3:6, 13, 22, 13:9). Ook is de oproep een aantal keer toegevoegd in handschriften van Matteüs (25:29), Marcus (7:16) en

Lucas (8:15, 12:12, 12:21, 13:9, 21:4). Wat is de precieze betekenis van deze oproep en hoe kan die het best in vertaling worden weergegeven? De genoemde tekstplaatsen in de synoptische evangeliën hangen enigszins samen. De eerste plaats in Marcus (4:9) komt terug bij Matteüs (13:9) en Lucas (8:8); verder kiezen Matteüs en Lucas ervoor om de oproep op andere plaatsen in te zetten. Weliswaar ontlenen zij de oproep aan Marcus, maar ze hebben zijn formulering aangepast:

Marcus	<i>hos echei ôta akoueïn akouetô</i>	‘Wie oren heeft om te horen moet horen’ ¹
Matteüs	<i>ho echôn ôta akouetô</i>	‘Wie oren heeft moet horen’ ²
Lucas	<i>ho echôn ôta akoueïn akouetô</i>	‘Wie oren heeft om te horen moet horen’

De oproep om te ‘horen’ is ontleend aan de profetische literatuur van het Oude Testament. In de daar geboden kritische beschouwingen over het volk Israël komen we de voorstelling tegen dat het volk wel ogen heeft, maar niets ziet en wel oren heeft, maar niets hoort. Zo staat er in Jeremia 5:21 ‘Luister toch, dwaas en onverstandig volk, dat ogen heeft, maar niet ziet, en oren heeft, maar niet hoort (*ôta autois kai ouk akouousin, Septuaginta*)’. Zie verder teksten als Jesaja 6:9-10, 42:19-20, 43:8, Ezechiël 3:27 en 12:2.

In Marcus 4 is de profetische kritiek omgezet in een oproep. De eerste keer (4:9) volgt de oproep direct op de gelijkenis van de zaaier (4:3-8). Het is een aansporing om de ware betekenis van de gelijkenis te doorgronden. In Marcus 4:11-12 licht Jezus de oproep toe aan de leerlingen met een citaat uit Jesaja 6:9-10: ‘Aan jullie is het geheim van het koninkrijk van God onthuld; maar zij die buiten blijven staan, krijgen alles te horen in gelijkenissen, “opdat ze scherp zien, maar geen inzicht hebben, opdat ze goed horen maar niets begrijpen, anders zouden ze zich bekeren en vergeving krijgen.”’ (NBV) Een zelfde uitleg is te vinden in Matteüs 13:9-16.³ Het is overduidelijk dat de betekenis van *akouô* in de oproep ‘Wie oren heeft moet horen’ niet simpelweg ‘horen’ is, maar ‘luisteren’, of nog beter: goed luisteren en begrijpen. Het gaat niet om de vaardigheid van het horen in letterlijke zin, maar om begrip. De NBV maakt in dit opzicht een juiste keuze, door *akouetô* weer te geven als ‘moet goed luisteren!’.

Noten

- 1 Marcus 4:23 heeft een net iets anders formulering: *ei tis echei ôta akoueïn akouetô*, ‘Als iemand oren heeft om te horen moet hij horen’.
- 2 Matteüs 11:15, 13:9 en 13:43 hebben in veel handschriften ook nog het woord *akoueïn*, ‘om te horen’. Daarmee is de formulering van de oproep hetzelfde als in

Lucas en sterk gelijkend op die in Marcus. Het betreft echter in alle gevallen latere toevoegingen aan de tekst van Matteüs. Het woord *akouein* werd in de overlevering toegevoegd om de tekst aan te passen aan die van de andere evangeliën. Het valt namelijk niet in te zien waarom, als *akouein* oorspronkelijk was geweest, dit zou zijn weggelaten in de andere handschriften. De verkorte vorm van Matteüs kan als een stilistische verbetering van de langere vorm van Marcus worden opgevat.

- 3 Er is echter een opvallend verschil tussen Matteüs en Marcus. Terwijl Marcus in 4:12 het citaat begint met *hina*, 'opdat', maakt Matteüs daarvan in 13:13 *hoti*, 'omdat'. In de redenering van Marcus spreekt Jezus in gelijkenissen *opdat* de mensen het niet begrijpen, dus met de bedoeling de ware betekenis voor hen verborgen te houden. In Matteüs spreekt Jezus in gelijkenissen *omdat* de mensen zonder begrip zijn. Voor een nadere uitwerking van dit verschil, zie C.A. Evans, *To See and Not Perceive. Isaiah 6:9-10 in Early Jewish and Christian Interpretation*, Sheffield 1989.

Geraadpleegde literatuur

C.A. Evans, *To See and Not Perceive. Isaiah 6:9-10 in Early Jewish and Christian Interpretation*, Sheffield 1989.

Psalm 78 (zondag 3 augustus)

Psalm 78 is een didactische psalm. De dichter roept het volk op om op God te vertrouwen, zijn grote daden niet te vergeten en zich naar zijn geboden te richten (vers 7-8). Vervolgens worden die grote daden in herinnering gebracht in een lang gedeelte, dat zich concentreert op de bevrijding uit Egypte en de tocht door de woestijn (vers 12-55). Maar in dit grote geheel lijkt de zonde van 'de mannen van Efraïm' in vers 9-11 een vreemd element. Deze strofe zinspeelt op een gebeurtenis die immers volgens Rechters 12:1-6 lang na de intocht in het beloofde land plaatsvond. De NBG-1951 betreft vers 9-11 dan ook bij het voorgaande en beschouwt het gedeelte als een voorbeeld bij vers 8. In de NBV behoort de vermelding van de Efraïmieten echter tot het hoofddeel van de psalm.

Psalm 78 telt in de NBV 32 strofen, veel meer dan in andere vertalingen (de NBG-1951 en de GNB hebben acht, de WV heeft zelfs maar vier strofen). In grote lijnen is de opbouw van de psalm in de NBV in vijf delen gezien: een inleiding (vers 1-8) en een slot (vers 61-72) en daartussen een groot corpus met het verhaal over de ontrouw van het volk en het oordeel van God. In dit middengedeelte zijn vervolgens drie delen te onderscheiden: vers 9-31 (Efraïm en daarna water en voedsel als motieven), vers 32-43 (de woestijngeschiedenis met nadruk op de herhaling van ongehoorzaamheid) en vers 44-60 (het begin en het eind van de

bevrijdingsgeschiedenis en de langzamerhand verwachte voortzetting van de ontrouw in het nieuwe land).

Binnen alle delen zijn in de NBV strofen afgebakend die elkaars thematiek uitwerken, aanvullen of spiegelen. Zo biedt vers 12-16 twee strofen over water en vers 23-31 drie over voedsel, beide leven gevend en ondergang brengend, met daartussenin een overgang, als in de beledigende vraag van het volk water en voedsel in een adem genoemd worden.

Het middenstuk begint (vers 9-11) met Efraïm en eindigt ermee als Israël en Silo in het stamgebied van Efraïm afgewezen worden (vers 59-60). De zonde van en het oordeel over Efraïm omsluit de woestijngeschiedenis als een inclusio. In het slot van de psalm wordt dat oordeel nog eens bevestigd als God Juda en Sion uitkiest om mee verder te gaan. Psalm 78 gaat niet alleen over de grote daden van God en de herhaalde ontrouw van het voorgeslacht, maar ook over de uitverkiezing van Juda en de afwijzing van Efraïm. Hij roept het volk op tot trouw aan God én hij bevestigt Juda in zijn uitverkiezing.

Geraadpleegde literatuur

J.P. Fokkelman, *Major Poems of the Hebrew Bible, at the interface of Prosody and Structural Analysis*, Vol. II, Assen 2000, 210-228.

Psalm 74 (zondag 17 augustus)

De tekst van psalm 74 is in de NBV te lezen als een drieluik: 74:1-9, 74:10-17 en 74:18-23. Elk deel van deze compositie bevat drie strofen die op verschillende manier eenzelfde thema uitwerken. Het eerste deel (74:1-9) is toegespitst op de verwoesting van de stad Jeruzalem en in het bijzonder de tempel. Dat thema wordt verwoord aan het slot van de eerste strofe (74:1-3):

‘Kom naar de stad die voor altijd in puin ligt,
de vijand liet niets van het heiligdom heel.’

De dichter van psalm 74 neemt deze klacht op in de tweede (74:4-6) en de derde strofe (74:7-9) en werkt het thema uit met in elke strofe een typisch beeld van de verwoesting die de vijanden aangericht hebben.

In het thema van het tweede deel (74:10-17) staat het beroep op God centraal: hij kan zijn volk bevrijden uit de macht van de vijanden. De eerste strofe (74:10-12) signaleert deze thematische inzet:

‘Hef uw machtige hand en sla toe,
God, mijn koning van oudsher,
die verlossing brengt in het hart van het land!’

De tweede en de derde strofe (74:13-15 en 74:16-17) zijn – met het oog op de verlossing waarop de dichter hoopt – een hymne op Gods gebleken macht en majesteit.

*Historie des Nieuwen Testaments [...], Amsterdam 1700,
'Matth. XVII vs. 14 ..18. Christus geneest een Maanziek en Bezeten Kind'.*

Foto: NBG/Sandra Haverman

De strofen in het derde deel van psalm 74 (74:18-23) vormen een gebed. God wordt gevraagd een einde te maken aan de spot van zijn tegenstanders (eerste motief) en zich reddend in te zetten voor zijn volk (tweede motief). De eerste strofe (74:18-19) noemt beide motieven. De tweede strofe (74:20-21) werkt het motief van 74:19 uit, en de derde strofe (74:22-23) neemt het motief van 74:18 op.

Matteüs 17:15 (zondag 31 augustus)

In Matteüs 17:15 smeekt een man Jezus medelijden te hebben met zijn zoon, die naar zijn zeggen ‘maanziek’ is (NBV). Het Griekse woord dat wordt gebruikt is een vorm van het werkwoord *selêniazomai*, afgeleid van *selênê*, ‘maan’. Afgaand op de etymologie betekent het iets als ‘getroffen door de maan’. Matteüs gebruikt het woord ook in 4:24, waar ‘maanzieken’ worden genoemd in combinatie met ‘bezetenen’ en ‘verlamden’. Verder komt dit woord in het Nieuwe Testament niet voor. In de Griekse literatuur wordt het een enkele keer gebruikt; het gaat dan om verschijnselen die tegenwoordig epilepsie worden genoemd. In de oudheid werd deze ziekte (waarbij het waarschijnlijk om een breder scala aan toevallen ging dan nu onder epilepsie wordt verstaan) soms geassocieerd met de maan. De voorstelling was dat de aanvallen samenhangen met de cyclus van de maan (bij volle maan zou men bloot staan aan een aanval). Het is echter de vraag of dit volksgeloof doorklinkt in Matteüs’ gebruik van de term. In Matteüs 17 is het immers een ‘demon’ (*daimonion*, vers 18) die de aanvallen veroorzaakt. Het woord lijkt hier, net als in 4:24, als synoniem van *daimonizomai* (‘bezeten door een demon of kwade geest’) gebruikt te zijn.

Matteüs 17:14-21 is gebaseerd op Marcus 9:14-29. In Marcus 9:17-18 wordt de ziekte van deze jongen uitgebreid omschreven: ‘hij is door een geest bezeten en kan niet praten; steeds wanneer de geest hem overweldigt, gooit die hem op de grond, en dan komt het schuim hem op de mond te staan, hij knarst met zijn tanden en wordt helemaal stijf.’ In Marcus 9:20 volgt een beschrijving van een aanval die de jongen ondergaat: ‘de geest (...) deed (...) de jongen (...) stuiptrekken, en met het schuim op de lippen viel hij op de grond en rolde heen en weer.’ Tenslotte verklaart de vader aan Jezus dat de geest die zijn zoon teistert hem vaak in het vuur en in het water heeft gegooid met de bedoeling hem te doden (vers 22). In Matteüs 17:14-21, dat op diverse manieren een wending geeft aan het verhaal van Marcus, zijn deze beschrijvingen sterk ingekort en vereenvoudigd. De vader beschrijft de ziekte van zijn zoon in vers 15 kort als: ‘hij is maanziek en lijdt daar erg onder; hij valt dikwijls in het vuur of in het water.’ En alleen uit vers 18 blijkt dat ook volgens Matteüs de ziekte wordt veroorzaakt door een geest (*daimonion*). De beschrijvingen van

Marcus 9:17-18 en 20 die in Matteüs 17 niet terugkeren, worden samen-gevat in de term *selêniazomai*.

De keus van de NBV om ‘maanziek’ te vertalen, gaat terug op een oude traditie. De Vulgaat vertaalde met *lunaticus*, en in dat spor cozen de meeste Nederlandse vertalingen voor ‘maanzuchtig’ dan wel ‘maanziek’. Dit is echter een etymologiserende vertaling, aangezien het sterk de vraag is of de associatie met de maan in Matteüs daadwerkelijk bedoeld is. Bovendien heeft deze keus als nadeel dat er een voor velen onbekende term wordt geïntroduceerd. Het woord ‘maanziek’ zou in ieder geval niet misstaan in de woordenlijst bij de NBV, waarin bijvoorbeeld ook ‘huidvraat’ wordt toegelicht.

Verskillende Engelse vertalingen hebben: ‘he is an epileptic’. Het *Translator’s Handbook on the Gospel of Matthew* beveelt deze keuze aan bij 4:24. Maar daarmee wordt een moderne en medische term gebruikt die hier niet op zijn plaats is (al is de oorspronkelijke betekenis van het Griekse woord *epilepsis*, ‘aanval’, natuurlijk wel op zijn plaats). Weliswaar werd door sommige geleerden in de oudheid onderkend dat epilepsie een natuurlijke oorzaak had en niet door een god, demon, geest, of de maan werd veroorzaakt (het beste voorbeeld is het boek *De Morbo Sacro*, ‘over de heilige ziekte’, onderdeel van het Corpus Hippocraticum). Maar in de synoptische evangeliën wordt deze ziekte aan de werking van demonen en kwade geesten toegeschreven. Vertalen met een moderne, medische term is in dat verband niet passend.

Het is natuurlijk ook mogelijk om te kiezen voor een goede functionele equivalent. Matteüs introduceerde de term *selêniazomai* niet omdat hij een ander ziektebeeld wilde overbrengen dan Marcus en ook niet om te suggereren dat deze ziekte met de (stand van de) maan samenhang. Nee, hij zag dit als een adequate term om kortweg aan te geven dat de jongen te lijden had aan terugkerende aanvallen, veroorzaakt door een demon. Daarom zou men goed kunnen vertalen: ‘hij lijdt aan toevallen’ of ‘hij lijdt aan aanvallen’ (zie WV).

Geraadpleegde literatuur

D. Lührmann, *Das Markusevangelium*, Tübingen 1987; met in bijlage 4 een aantal passages uit *De Morbo Sacro*, 274-279.

B.M. Newman en P.C. Stine, *A Translator’s Handbook on the Gospel of Matthew*, Londen 1988.

Matteüs 21:32 (zondag 28 september)

In Matteüs 21:32 komen we de frase tegen *êlthen gar Iôannês pros humas en hodôi dikaiosunês, kai ouk episteusate autôi*, letterlijk omgezet ‘want Johannes kwam tot u in de weg van de gerechtigheid, maar u geloofde

hem niet'. Wat is de betekenis van deze beschuldiging aan het adres van de joodse leiders? In de NBV is de zin als volgt vertaald: 'Want Johannes koos de weg van de gerechtigheid toen hij naar u toe kwam. U geloofde hem niet ...'

Wie de Nederlandse vertalingen vergelijkt, ziet dat er twee verschillende interpretaties voorkomen. In het ene geval zegt 'de weg van de gerechtigheid' iets over het handelen van Johannes de Doper. Zo vinden we in de SV: 'Want Johannes is tot u gekomen in den weg der gerechtigheid' (hetzelfde in de WV). Volgens de andere interpretatie slaat 'de weg van de gerechtigheid' op de boodschap die Johannes de mensen voorhield: 'Want Johannes heeft u de weg der gerechtigheid gewezen' (NBG-1951 en eveneens GNB).

De NBV zit op het spoor van de eerste interpretatie en biedt daar een variatie op. Welk van de twee is de juiste? Wat betekent het? En is de variatie van de NBV goed gekozen?

De aanduiding *hodos* (of pluralis *hodoi*) *diakaiosunês* komt dikwijls voor in de oudtestamentische wijsheidsliteratuur. Zo staat bijvoorbeeld in Spreuken 8:20 (*Septuaginta*) 'Ik wandel in de wegen van de gerechtigheid (*en hodois dikaiosunês peripatô*).' En zie verder ook Spreuken 12:28, 16:17, 16:31, 21:16, 21:21, Job 24:13 en vergelijk 2 Petrus 2:21. Het is een omschrijving van een goede en rechtvaardige levenswandel: een leven overeenkomstig Gods wil en Gods wet. Als er over Johannes wordt gezegd dat hij 'kwam ... in de weg van de gerechtigheid', betekent dit dat zijn optreden overeenkomstig Gods wil was. Het zegt dus iets over het optreden van Johannes de Doper zelf.¹

De term *dikaiousunê* is bij Matteüs een belangrijk begrip, dat zeven keer voorkomt (3:15, 5:6, 10, 5:20, 6:1, 6:33 en 21:32). Het is in de NBV consequent met 'gerechtigheid' vertaald. Volgens de meeste commentatoren staat 'gerechtigheid' in Matteüs op één lijn met 'de wil van God'. In 5:20 en 6:1 gaat het bij gerechtigheid om het doen van Gods wil. Net zo kan men 5:10 vertalen als: 'Gelukkig zij die vervolgd worden omdat ze Gods wil doen: voor hen is het hemelse koninkrijk.' (GNB). Dit geldt ook voor 3:15 en 21:32, de eerste en de laatste keer dat Matteüs het woord *dikaiousunê* gebruikt, beide keren in verband met Johannes de Doper. In 3:15 spoort Jezus Johannes aan om hem te dopen, met als motivering 'want het is goed dat we op deze manier Gods gerechtigheid vervullen' (NBV). Ook hier zit de GNB op het juiste spoor: 'want we moeten alles doen wat God van ons wil.' Deze voorstelling komt voor de laatste maal terug in 21:32, waar Jezus zegt over Johannes dat zijn optreden overeenkomstig Gods wil is.

Het woord *dikaiousunê* komt in Matteüs overeen met 'Gods wil'. Daarmee ligt het in de lijn van de oudtestamentische voorstelling van het leven

overeenkomstig Gods wil en Gods wet, zoals we die onder meer in de wijsheidsgeschriften aantreffen. Maar bij Matteüs speelt er nog iets anders mee. Het gaat om het doen van Gods wil in het licht van het naderende koninkrijk van de hemel. De oproep te doen wat God van ons vraagt krijgt daarmee een eschatologische urgentie. Gods wil is niet alleen Gods wet, zoals die nader wordt uitgelegd in de bergrede (Matteüs 5-7), maar tegelijk alles waarvan God heeft bepaald dat het moet gebeuren alvorens het einde gekomen zal zijn (Gods plan). Het ‘vervullen van alle gerechtigheid’ (3:15) betekent ook: zich schikken in de door God bepaalde loop van de gebeurtenissen. En net zo betekent 21:32, Johannes ‘kwam in de weg van de gerechtigheid’, dat zijn optreden overeenkomstig de door God bepaalde loop van de gebeurtenissen was. Jezus geeft in 21:32 zelf alsnog het antwoord op de vraag die hij in 21:25 aan de Joodse leiders heeft gesteld. De vraag luidde: trad Johannes op in opdracht van God of in opdracht van mensen? Het antwoord (dat door de Joodse leiders werd overwogen, maar niet uitgesproken) luidt nu: in opdracht van God. Johannes’ optreden was overeenkomstig Gods wil en Gods plan. De fout van de Joodse leiders is dat ze dat niet hebben willen erkennen: zij geloofden Johannes niet.

Het ligt dus om meerdere redenen voor de hand om ‘hij kwam in de weg van de gerechtigheid’ uit te leggen in de geest van 21:25, namelijk dat het optreden van Johannes de Doper in opdracht van God – overeenkomstig Gods wil en Gods plan – was. De NBV heeft dus in principe de juiste keuze gemaakt. De formulering ‘Johannes koos de weg van de gerechtigheid’ zal daarentegen niet voor elke lezer onmiddellijk duidelijk zijn.

Noten

- I In Matteüs 11:18 vinden we ook een beschrijving van het optreden van Johannes. Die zin begint identiek aan 21:32: *élthen gar lôannês* (‘Want Johannes kwam ...’). Net als in 21:32 kwalificeert het direct volgende het optreden van Johannes de Doper (‘hij at en dronk niet’).

Geraadpleegde literatuur

U. Luz, *Das Evangelium nach Matthäus* (4 delen; 5e nieuw bewerkte editie), Neukirchen-Vluy 2002.

Dr. J. van Dorp is als oudtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap; dr. M.J. de Jong is als nieuwtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap; drs. C. Verheul is als neerlandicus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Der Jude Jesus

en andere opvallende vertaalkeuzes in de *Bibel in gerechter Sprache*

Tamara Mewe

Van 2001 tot 2006 hebben ruim vijftig bijbelwetenschappers gewerkt aan een nieuwe en in diverse opzichten opmerkelijke Duitse bijbelvertaling: *Die Bibel in gerechter Sprache* (BigS), een bijbelvertaling in ‘rechtvaardige, bevrijdende taal’. Het is een bijbelvertaling waarin behalve ‘Hirten’ (‘herders’) ook ‘Hirtinnen’ (‘herderinnen’) naast Jezus’ kribbe staan, en waarin gesproken kan worden over ‘Gott und ihr Volk’ (‘God en haar volk’). Het hoeft niet te verbazen dat deze vertaling, waarvan inmiddels zo’n 70.000 exemplaren verkocht zijn, de nodige discussie heeft opgeroepen.¹

Duitse vertalingen

Net als in Nederland zijn er in het Duitse taalgebied tientallen vertalingen van de Bijbel en van bijbelgedeelten. Duitse protestanten gebruiken veelal de herhaaldelijk gereviseerde Lutherbijbel. De Zwitserse protestanten hebben hun *Zürcher Bibel* uit het begin van de twintigste eeuw en de rooms-katholieken de *Einheitsübersetzung* uit 1980. Voor evangelische christenen is er *Hoffnung für alle* (vergelijkbaar met *The Living Bible*) of de *Neue Genfer Übersetzung*. Dan is er de oecumenische *Gute Nachricht Bibel* in modern en toegankelijk Duits – volgens ongeveer dezelfde vertaalprincipes als de *Groot Nieuws Bijbel*. En er zijn uiteraard vertalingen die zonder initiatief vanuit de kerken zijn ontstaan. Een voorbeeld daarvan is de Tanach-vertaling van Buber en Rosenzweig. Al deze vertalingen willen de bijbelse grondteksten zo getrouw mogelijk weergeven, maar ze hebben allemaal hun eigen insteek, achtergrond en doelgroep. Dit geldt ook voor de BigS. In dit artikel komen de karakteristieke kenmerken van deze vertaling aan de orde.

Achtergrond

De BigS noemt als belangrijkste uitgangspunt voor de vertaling het ‘biblischem Grundthema Gerechtigkeit’.² De vertaling wil recht doen aan de tekst en de lezers. De vertaling plaatst zichzelf nadrukkelijk in de twintigste-eeuwse traditie van de bevrijdingstheologie, van genderstudies en van de joods-christelijke dialoog. Voor het ontstaan van de vertaling is er een directe link met de ervaringen die de afgelopen decennia zijn opgedaan in vertaalworkshops tijdens de Duitse protestantse kerkendagen. Daaruit is een lectionarium met de teksten van het protestantse leesrooster voortgekomen.³ De BigS is dus sterk verankerd in de protestants-christelijke traditie en schatplichtig aan twintigste-eeuwse theologische stromingen. Dat betekent niet dat het een kerkelijke vertaling is in de zin dat er een kerkelijk mandaat of een verzoek om vertaling vanuit een of meerdere kerken aan ten grondslag ligt. De vertaling is een particulier initiatief: de vertalers zijn bijbelwetenschappers die het vertaalwerk in hun vrije tijd gedaan hebben en het project is bekostigd uit giften van particulieren, plaatselijke gemeenten, vrouwen-groepen, etc. De vertaling is kortom niet gebonden geweest aan kerkelijke voorschriften en verwachtingen en is niet bedoeld om een kerkelijke standaardvertaling te worden. Sterker nog: de BigS presenteert zichzelf expliciet als vertaling, als onaf en als bedoeld om nieuwsgierig te maken en de discussie over de bijbelse teksten en hun vertaling los te maken. Elk bijbelboek is op persoonlijke titel vertaald. Er is weliswaar overleg geweest tussen de vertalers van vergelijkbare teksten, bijvoorbeeld tussen de evangeliënvertalers, er is overlegd over de proefvertalingen en de teksten zijn voorgelegd aan allerlei meelezers, maar de individuele vertalers hadden uiteindelijk het laatste woord. Van een uitgewerkt systeem van vertaalvoorschriften op microniveau, zoals *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) dat kende, is – bewust – geen sprake geweest: ‘So bleibt die Individualität der Texte erkennbar, aber auch die unterschiedlichen Positionen von Übersetzenden bleiben sichtbar.’⁴

Hoe ziet de vertaling eruit?

De BigS is een vertaling van de gehele Bijbel uit de wetenschappelijke grondtekstedities.⁵ De deuterocanonieke boeken zijn meevertaald en staan tussen het Oude en het Nieuwe Testament in, net als in bijvoorbeeld de Lutherbijbel. De volgorde van de nieuwtestamentische boeken verschilt niet van die in de meeste moderne bijbelvertalingen. Alleen voor lezers van de Luthervertaling zal het wennen zijn, omdat Luther de Brief aan de Hebreëen en de Brief van Jakobus aan het einde van het Nieuwe Testament zette, vóór Openbaring. De volgorde binnen het Oude Testament zal voor meer lezers nieuw zijn:

het is de volgorde van de Hebreeuwse Bijbel, de Tanach. Deze keuze is terug te voeren op een van de doelstellingen van de BigS: recht doen aan het feit dat de Bijbel een joods boek is.

Net als in de literaire editie van de NBV, is de vertaling afgedrukt in één kolom. Alleen in Hooglied zijn de stichisch gezette regels zo kort dat de hele tekst in twee kolommen is afgedrukt. De hoofdstuk- en versnummers staan in de lopende tekst. Tussenkopjes zijn niet toegevoegd: zo wordt voorkomen dat lezers ze als integraal onderdeel van de tekst opvatten, wat ze niet zijn, aldus de inleiding bij de BigS.⁶ Bijbelboeken als Hooglied, Psalmen, Job, Amos en Nahum worden als poëzie gepresenteerd en stichisch gezet, wat ook geldt voor gedeeltes van boeken, bijvoorbeeld de liederen van Debora en Hanna (Rechters 5 en 1 Samuel 2), delen uit Prediker, de lofzang van Maria (Lucas 1), Romeinen 3:10b-18 en 1 Petrus 1:19b-21a.

In de buitenste kantlijnen zijn verwijzingen naar andere bijbelteksten opgenomen. In de binnenste kantlijn staan (getranscribeerde) brontekstwoorden: *olam*, *el*, *laos*, *pneuma*, etc. De corresponderende woorden in de vertaling zijn gemarkeerd met een rondje. Het gaat om zogenaamde kernwoorden, woorden die bij elk bijbelvertaalproject voor discussie zorgen en vaak gevoelig liggen omdat er in de loop der eeuwen kerkelijk en traditioneel van alles aan opgehangen is: bijvoorbeeld *sarx* (van oudsher vertaald met ‘vlees’) en *nefesj* (‘keel’, ‘ziel’, ‘leven’, ‘levensadem’). Achter in de BigS worden deze woorden toegelicht in hun samenhang met andere begrippen en met aandacht voor de verschillende betekenissen en associaties die ze kunnen hebben. De bedoeling is dat de lezers zich er bij het zien van de rondjes in de tekst en de brontekstwoorden in de kantlijn van bewust zijn dat het om vertaalkeuzes gaat – keuzes die ook anders gemaakt hadden kunnen worden, zoals uit de toelichting blijkt. Elk bijbelboek wordt voorafgegaan door een inleiding op het boek, geschreven door de vertaalster of vertaler ervan.

‘Gerechtigheid’ als uitgangspunt

Een van de manieren waarop de BigS invulling geeft aan het woord *gerecht*, is de nadrukkelijke aandacht voor het feit dat de Bijbel een joods boek is. Dat blijkt al uit de beschreven bijbelboekvolgorde in het Oude Testament. De vertaling wil de joods-christelijke dialoog bevorderen. De vertalers gaan ervan uit dat veel christenen onvoldoende beseffen dat niet alleen het Oude Testament joods is, maar dat ook het Nieuwe Testament tegen een joodse achtergrond gelezen moet worden. ‘Gerechte Sprache’ houdt dus in dat het Nieuwe Testament niet anti-joods uitgelegd of vertaald wordt en dat de lezers zoveel mogelijk duidelijk gemaakt wordt dat de Bijbel joodse wortels heeft en dat ook Jezus, zijn leerlingen en bijvoorbeeld Paulus Joden zijn.

In de tweede plaats gaat het bij ‘gerechte Sprache’ om sociale gerechtigheid. In de vertaling mag het onrecht dat mensen overkomt of wordt aangedaan niet verdoezeld worden. De sociale structuren die uit de bijbelse teksten spreken, de verdeling van macht en onmacht, moeten in de vertaling duidelijk zichtbaar blijven. De inleiding geeft de vertaling van *rasja* als voorbeeld. In veel Duitse vertalingen wordt dit weergegeven met ‘Gottlose’, maar in het Duits roept dat tegenwoordig net als het Nederlandse ‘goddelozen’ de associatie ‘niet-gelovigen’, ‘atheïsten’ op, terwijl het gaat om mensen die ‘Unrechts- und Gewalttaten begehen’.⁷ Verder betekent rechtvaardig taalgebruik ‘geschlechtergerechte Sprache’: taalgebruik dat vrouwen en mannen recht doet. Dit houdt in dat vrouwen in de vertaling zichtbaar moeten zijn waar ze in de grondtekst ook te zien zijn en dat de vertaling geen bestaande stereotypen rond mannelijkheid en vrouwelijkheid versterkt. Nu maakt inclusief vertalen in de meeste moderne bijbelvertalingen deel uit van de vertaalmethodiek, maar in de uitwerking van dit basisprincipe onderscheidt de BigS zich duidelijk van andere vertalingen, zoals verderop zal blijken.

Joods

Aan de hand van een korte tekst kunnen de belangrijkste uitgangspunten van de BigS geïllustreerd worden. In Johannes 5 is te lezen hoe Jezus iemand aanspreekt die al 38 jaar ziek is.

7 Der Kranke antwortete ihm: “°Rabbi, ich habe keinen Menschen, der mich in den Teich trägt, wenn das Wasser unruhig ist; während ich aber komme, steigt jemand anderes vor mir hinein.” 8 Jesus sagt ihm: “Steh auf, hebe deine Liege hoch und geh umher!” 9 Sofort wurde der Mensch gesund und hob seine Liege hoch und ging umher.

Jener Tag war ein Sabbat. 10 Andere jüdische Menschen sagten dem Geheilten also: “Es ist Sabbat, und es ist dir nicht erlaubt, deine Liege zu tragen.” (...) 15 Der Mensch ging weg und erzählte anderen jüdischen Menschen, dass es Jesus sei, der ihn gesund gemacht habe. 16 Deshalb verfolgte die jüdische Obrigkeit Jesus, weil er dies an einem Sabbat getan hatte. 17 Der Jude Jesus aber antwortete ihnen: “Mein Vater wirkt bis jetzt, und auch ich wirke”.

In de eerste plaats valt de aanspreekvorm ‘Rabbi’ op. In de kantlijn is te zien dat ‘Rabbi’ hier de vertaling is van het Griekse *kurios*, dat in de meeste vertalingen met ‘Heer’ vertaald wordt. Met deze vertaalkeuze wordt niet alleen de joodse verhaalcontext benadrukt, maar ook het feit

dat Jezus zelf joods is. Dit blijkt ook uit het begin van vers 10, waar ‘*Andere jüdische Menschen sagten ihm*’ [cursivering TM] staat. Tot slot wordt in vers 17 nog eens ‘der Jude’ geëxpliciteerd wanneer het over Jezus gaat. De gemaakte keuzes zijn vanuit de vertaalprincipes van de BigS goed te verklaren. Het moet voor de lezers duidelijk zijn dat dit verhaal zich in een joodse samenleving afspeelt en de vertaling mag geen aanleiding geven om het Johannesevangelie, dat in de loop der eeuwen herhaaldelijk misbruikt is om antisemitische gevoelens aan te wakkeren of te versterken, anti-joods uit te leggen. In veel vertalingen, waaronder de NBV, staan in deze passage ‘de Joden’ tegenover Jezus: ‘de Joden traden tegen hem op’ en ‘de Joden’ probeerden hem te doden. In de BigS is op deze plaatsen (vers 16 en 18) sprake van ‘jüdische Obrigkeit’ (‘joodse autoriteiten’).

Zichtbare vrouwen

In de passage uit Johannes 5 is ook te zien hoe er inclusief vertaald is. Zo is *hoi ioudaioi* niet vertaald met ‘Juden’, zoals in de Lutherbijbel en Einheitsübersetzung. ‘Juden’ is namelijk een mannelijke meervoudsvorm; de vrouwelijke vorm is ‘Jüdinnen’. De BigS heeft in Johannes 5:10 gekozen voor ‘jüdische Menschen’, in vers 16 en 18 is ‘jüdische Obrigkeit’ sekseneutraal en op andere plaatsen komt bijvoorbeeld de vertaling ‘Juden und Jüdinnen’ of ‘Jüdinnen und Juden’ voor.

Nu moet hier opgemerkt worden dat het hedendaagse Duits op dit punt verschilt van het Nederlands.

Persoonsaanduidingen zijn in het Duits specifiek mannelijk of vrouwelijk. Dit blijkt uit het lidwoord (‘der’ of ‘die’) en uit de vrouwelijke uitgang ‘-in’, die in het Duits achter elk woord geplakt kan worden – denk aan ‘Bundeskanzlerin’ – en daarmee productiever is dan bijvoorbeeld ‘-ster’ (‘wetenschapster’, ‘vertaalster’) of ‘-e’ (‘studente’) in het Nederlands.

Duitsers zullen studenten over het algemeen aanspreken met beide vormen: ‘Studenten und Studentinnen’ of met een sekseneutraal alternatief als ‘Studierende’. ‘Studenten’ voelt als te exclusief mannelijk. In een Duitse inclusieve vertaling zijn dus meer kunstgrepen nodig dan in een Nederlandse, waar met meervoudsvormen als ‘studenten’ in het midden gelaten kan worden of er alleen mannen bedoeld zijn of mannen én vrouwen.

In de BigS is inclusiviteit een belangrijk streven, en dat is in alle teksten duidelijk te zien. Zo klinken in het sekseneutrale ‘pharisäische Leute’ ook vrouwen mee (Marcus 1:18), net als in Marcus 12:28, Lucas 14:1 en 15:2, waar achtereenvolgens ‘toragelehrte Frauen und Männer’, ‘Erste der pharisäischen Bewegung’ en ‘Angehörigen der pharisäischen Glaubensrichtung’ optreden. Uit deze voorbeelden blijkt niet alleen dat vrouwen in de vertaling niet uitgesloten worden, maar ook dat de vertaaloplossingen

zeer divers zijn. De vertaling van *pharisaioi* verschilt per passage en per vertaler (en dus per bijbelboek).

Inclusieve beeldspraak

Een andere manier van inclusief vertalen is bewust kiezen voor vrouwelijke woorden in plaats van de traditionele mannelijke: 'in heiliger Geïstkraft taufen' in plaats van 'Geïst' (Marcus 1:18) en 'dämonische Macht' (Lucas 11:14), waar in andere vertalingen vaak 'der Dämon' staat. Het mannelijke 'Gott' heeft regelmatig plaatsgemaakt voor het vrouwelijke 'Gottheit'.

Verder worden woorden als *pater* ('vader') en *huios* ('zoon') dikwijls generiek of inclusief vertaald. Zo wordt Jezus 'Kind Gottes' genoemd, bijvoorbeeld in Lucas 3:22: 'Du bist mein geliebtes °Kind'. En in Lucas 3:9 staat er naast een vader een moeder in de vertaling: 'Wir haben ja Abraham als unseren °Vater und Sara als unsere Mutter.' [cursivering TM] In de brontekst staat, zo geeft het open rondje aan, *pater* ('vader'); Sara is hier toegevoegd. Ook in 2 Korintiërs 1:3 is *pater* met 'vader en moeder' vertaald: 'Gesegnet sei Gott, °wie Vater und Mutter für Jesus, den Messias und °Herrn über uns!' In de daarop volgende zin wordt *pater* met 'vaderlijke bron' vertaald: 'Gesegnet sei Gott, die °äterliche Quelle des Erbarmens und aller Tröstung.'

Concrete verhaalpersonages zijn in de BigS gewoon man of vrouw. De zieke in Johannes 5 is net als in het Grieks een man: '*der Kranke*'.

Tegelijkertijd wordt hij in vers 9 en 15 niet met 'man' maar met 'mens' aangeduid. De BigS vertaalt *anthropos*, dat zowel 'man' als 'mens' kan betekenen, dus generiek, terwijl veel vertalingen in deze verzen kiezen voor 'man' en in vers 7, waar het woord ook staat, voor 'niemand'.

Dergelijke vertaalkeuzes vallen op. Nog opvallender is echter de weergave van Gods naam, het tetragram.

Godsnaam

De vier Hebreeuwse letters *j-h-w-h* (het tetragram), die de eigennaam van God vormen, worden van oudsher niet uitgesproken en de uitspraak en de betekenis ervan zijn omstreden. Het tetragram kan op verschillende manieren weergegeven worden, waaronder het traditionele HERR of HEER. Maar er zijn meer mogelijkheden. In de Tanach-editie van de NBV is voor 'de Eeuwige' gekozen en op de leeswijzer die bij andere NBV-uitgaven wordt geleverd staan andere mogelijkheden, bijvoorbeeld 'De Naam' en 'God'. Onder het motto 'Gottes Name ist unübersetzbar' hebben de vertalers van de BigS ervoor gekozen het tetragram op verschillende manieren te vertalen. De gekozen aanduiding is steeds in een grijs blokje geplaatst. Het woord staat bovendien tussen twee tekens: de

Hebreeuwse letter *jot*. De aanduiding verschilt per bijbelboek en per psalm. In Nahum is voor ‘God’ gekozen, in Genesis voor ‘Adonaj’, in Habakuk voor ‘ha-Schem’ (Hebreeuws voor ‘De Naam’) en onder meer in Psalm 9-17 met ‘ha-Makom’ (‘De Plaats’). In Exodus zijn persoonlijke voornaamwoorden gebruikt, zoals ook Buber en Rosenzweig dat in hun vertaling hebben gedaan: ‘Er’, ‘Ich’, ‘Du’. (Dat God getutoyeerd wordt, is in Duitse bijbelvertalingen overigens al sinds Luther gangbaar.) De BigS voegt ‘Sie’ (‘zij’) voor God toe. Deze vrouwelijke verwijzing komt ook voor bij de andere weergaven van de Godsnaam: bij ‘Ewige’, ‘Eine’, ‘Heilige’ en ‘Lebendige’ worden het mannelijke lidwoord ‘der’ en het vrouwelijke ‘die’ afgewisseld. Het effect is duidelijk: lezers van de BigS krijgen een ander beeld van God dan in andere vertalingen. God wordt niet voortdurend met Heer aangeduid, maar ook als eeuwig, enig, heilig én vrouwelijk. Dit beeld verantwoordt de BigS-vertalers met een verwijzing naar Genesis: ‘Wenn in Genesis 1:27 der Mensch als Bild Gottes auf der Erde männlich und weiblich ist, kann Gott nicht männlich sein. Obwohl von Gott in der Regel mit grammatisch männlichen Formulierungen gesprochen wird, ist Gott und ihr/sein Bild weder männlich noch weiblich.’⁸

In diezelfde inleiding is nog een ander uitgangspunt verwoord: ‘Gott ist in allen Teilen der Bibel derselbe bzw. [= resp.] dieselbe.’⁹ Dit leidt ertoe dat het bovengeschetste godsbeeld ook in het Nieuwe Testament wordt doorgetrokken. Waar het Grieks met *kurios* (traditioneel vertaald met ‘Heer’) verwijst naar de joodse oudtestamentische God staat in de BigS opnieuw een grijs blokje. Daarin staat tussen de *k* en de *s*, de begin- en slotletter van *kurios*, opnieuw een van de weergaven van het tetragram. In 2 Petrus 3:10 bijvoorbeeld: ‘Der Tag ^kGottes^s aber wird kommen wie ein Dieb.’ En in 1 Korintiërs 3:20: ‘^kDie Ewige^s kennt die Pläne der Weisen’.

Nahum

Ter illustratie de verzen 2 en 3 van Nahum zoals die in de BigS zijn weergegeven.

2 Eine leidenschaftliche und vergeltende Gottheit ist ‘GOTT’.

Vergeltung übt ‘GOTT’ – rasend vor Zorn.

Vergeltung übt ‘GOTT’ gegenüber seinen Gegnerinnen,
und wütend ist Gott auf ihre Feinde.

3 ‘GOTT’ erzürnt nicht schnell, ist aber voller Kraft.

‘GOTT’ lässt mit Sicherheit nichts ungestraft.

Gottes Weg führt durch Sturmwind und Orkan,
und Wolken sind der Staub der göttlichen Füße.

Het is onmiskenbaar dat het godsbeeld dat uit deze tekst spreekt anders is dan in andere vertalingen. Enerzijds is God vrouwelijker door de term ‘Gottheit’ in 2a en door ‘ihre’ in 2d. Tegelijkertijd is er in deze tekst relatief weinig verwezen naar God met ‘hij’ of ‘zij’. In plaats daarvan wordt de aanduiding ‘Gott’ herhaald (in 3c en 2d) en wordt ‘göttlichen’ gebruikt in 3d. De passage sorteert daarmee grotendeels het effect dat de vertalers nastreven: God is minder nadrukkelijk als ‘man’ (hij) aanwezig. Het godsbeeld wordt ruimer, zoals dat in moderne kerkliederen en liturgische teksten ook wel het geval is. Tegelijkertijd lijkt God in deze tekst meer een abstracte grootheid te worden. Én het woord ‘God’ functioneert hier als een terugkerend motief, wat in andere vertalingen minder het geval is, maar wat hier inhoudelijk niet onjuist lijkt. De eigenschappen van God worden niet stereotiep mannelijk en vrouwelijk gewaardeerd: Gods vergelding geldt zowel ‘seine Gegnerinnen’ (‘zijn tegenstanders (v.)’) als ‘ihre Feinde’ (‘haar vijanden (m.)’). Verderop in Nahum, waar God als echtgenoot van het volk Israël wordt beschreven, is de beeldspraak van God als man en het volk Israël als zijn echtgenote overigens bewaard.

De verhaalcontext bepaalt dus grotendeels hoe het godsbeeld in de vertaling wordt vormgegeven, waarbij de keuzes per bijbelboek (en dus per vertaler) anders kunnen uitvallen.

Slot

De opvallende vertaalkeuzes zijn het gevolg van de uitgangspunten van de BigS. De initiatiefnemers zien de Bijbel niet zozeer als een verzameling oude teksten uit een patriarchale cultuur, maar als een boek met een nog altijd actuele boodschap: een boodschap van bevrijding en gerechtigheid. Om die boodschap aan huidige lezers te kunnen overbrengen, willen de vertalers de gebruikte taal laten aansluiten bij de hedendaagse kerkelijke en maatschappelijke context. Dat betekent bijvoorbeeld dat vrouwen zich aangesproken moeten kunnen voelen door de teksten, en dat de joodse wortels van het christendom niet ondergesneeuwd mogen raken. De BigS heeft kortom een heel eigen skopos (doel), zoals dat in vertaalwetenschappelijk jargon zo mooi heet.

De gerichtheid op de doeltaal en -cultuur én de daaruit voortvloeiende vertaalkeuzes zijn niet onomstreden. Anneke de Vries rekent het juist nadrukkelijk niet tot de taak van bijbelvertalers ‘de teksten zo te vertalen dat moderne lezers een tot henzelf gerichte boodschap horen.’¹⁰ En over de keuze om God als ‘vader/moeder’ te beschrijven of Jezus als ‘kind’ heeft Caroline Vander Stichele ooit opgemerkt: ‘Het gevaar verbonden met een dergelijke (...) verstreckende ingreep is dat het androcentrisch-patriarchale karakter van de tekst dreigt te worden verdoezeld.’¹¹

Het lezen van de bijbelteksten in de BigS is een bijzondere ervaring. Het vergt af en toe doorzettingsvermogen, omdat de nadrukkelijk aanwezige inclusieve vertaalkeuzes erg kunnen afleiden van de verhaallijn – of zelfs irriteren. Tegelijkertijd is de vertaling verfrissend, al was het maar omdat het er allemaal zo anders staat dan in andere vertalingen.

Noten

- 1 Zie www.bibel-in-gerechter-sprache.de.
- 2 *Bibel in gerechter Sprache*, Gütersloh 2006, 10. (Voor dit artikel is gebruikgemaakt van de 3^e oplage, 2007.)
- 3 Erhard Domay en Hanne Köhler (red.), *Liturgische Texte in gerechter Sprache, Die Lesungen*, Gütersloh 2001.
- 4 *Bibel in gerechter Sprache*, 25.
- 5 *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (1990, enz.), Nestle-Alands *Novum Testamentum Graece* (27^e oplage) en de Septuaginta-delen uit Göttingen.
- 6 *Bibel in gerechter Sprache*, 14.
- 7 *Bibel in gerechter Sprache*, 11.
- 8 *Bibel in gerechter Sprache*, 20.
- 9 *Bibel in gerechter Sprache*, 18.
- 10 Anneke de Vries, *Het kleine verschil. Man/vrouw-stereotypen in enkele moderne Nederlandse vertalingen van het Oude Testament*, Kampen 1998, 25.
- 11 Caroline Vander Stichele, 'Zijn zusters niet langer broeders? Het wel en wee van inclusief vertalen' in: *Met Andere Woorden* 16/2 (juni 1997), 22.

Drs. T. Mewe is germanist en vertaalwetenschapper.

De kleine print-bybel. [...], Amsterdam 1720, Titelprent.

Foto: NBG/Sandra Haverman

De kleine print-bybel

Anne Jaap van den Berg en Boukje Thijs

Het Nederlands Bijbelgenootschap heeft de beschikking over een bibliotheek, waarin een ruime collectie bijbels opgenomen is. Deze collectie bestaat uit bijbels in het Nederlands en in verschillende andere talen. Prioriteit in de collectievorming hebben de Nederlandstalige bijbels. De collectie bevat ook een behoorlijke hoeveelheid prentbijbels en geïllustreerde bijbels. Wat betreft de niet-Nederlandse talen zijn de voornaamste edities van de Europese landen en verschillende uitgaven uit andere werelddelen voorhanden, waaronder een grote verzameling Indonesische uitgaven. In deze rubriek zal telkens een interessante bijbeluitgave uit de bibliotheek besproken worden. Dat kan een bijzondere oude bijbel zijn, een prentbijbel of een meer moderne bijbel die speciale toelichting verdient. De bijbeluitgave die nu in deze rubriek aan de orde komt, is *De kleine print-bybel*, de eerste uitgave met bijbelteksten in de vorm van een rebus, bedoeld voor de jeugd.

Echt op de jeugd gerichte publicaties, en dan met name kinderprenten, komen vanaf het einde van de vijftiende eeuw voor. Vaak waren het losse, aan één zijde bedrukte vellen, met al dan niet ingekleurde houtsneden aan de hand waarvan verhalen aan kinderen werden verteld. Dergelijke illustraties werden steeds vaker voorzien van spreuken en rijmpjes. Zo konden kinderen het alfabet beter onthouden en ook bijvoorbeeld het Onzevader en talrijke geloofsregels makkelijker uit het hoofd leren. Tot ver in de achttiende eeuw bestond het godsdienstonderwijs uit het uit het hoofd leren van de catechismus: met vraag en antwoord werd de jeugd in het geloof onderricht.

Eén van de eerste boeken die gebruikt werden om de jeugd inzicht te geven in een bijbelverhaal was de *Historie van den koningklyken Propheet*

David dat ruim twee eeuwen gefungeerd heeft als schoolboek in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. De eerste druk stamt uit de zeventiende eeuw en er zijn tot ca. 1800 meer dan zestig drukken van verschenen. Hoewel het gebruikt werd in het onderwijs is het niet een echt kinderboek; de tekst was vrijwel letterlijk afkomstig uit de bijbelboeken 1 en 2 Samuel.

De kleine print-bybel

In 1687 verscheen in Augsburg een boekje getiteld de *Geistliche Herzens-Einbildungen*. In deze uitgave werden 250 bijbelse spreuken met behulp van rebusen weergegeven en uit de titelpagina blijkt dat dit boekje expliciet voor de jeugd bestemd was. Het was bedoeld om er de tijd mee te korten, bijbelspreuken uit het hoofd te leren, en God te leren kennen. De bladzijden waren slechts aan één kant bedrukt en waren uitscheurbaar, zodat de rebuspagina's makkelijk als bladwijzer konden worden gebruikt. De Augsburgse uitgave werd in 1704 in Hamburg herdrukt en deze Hamburgse druk ligt ten grondslag aan de Nederlandse vertaling uit 1720, *De kleine print-bybel. Waar in door verscheide afbeeldingen een meenigte van Bybelsche spreuken verklaart werden*, uitgegeven bij Joannes Pauli in Amsterdam. Op de titelpagina staat duidelijk de doelstelling van het boekje vermeld: 'Tot vermaak der Jeugd, en om te leeren elken zaak naaukeurig af te schetzen, en by haar regte naam te noemen, ook de spreuken der H Schrift by na zonder moeite in de geheugenis te brengen'.

De kleine print-bybel opent met een titelprent en een gedicht van vijf strofen dat deze afbeelding verklaart. De zon die de aarde beschijnt en zich weerspiegelt in het riviertje én in de spiegel die de krijger in zijn hand houdt, heeft als begeleidende tekst: 'Des hemels schoonste pragt door kunst hier na-gemaakt word soo tot nut gebragt'. De zon op de titelgravure is het meesterwerk van God en iets goddelijks. De zonnestralen worden op aarde, in de natuur, weerkaatst. De natuur wordt daarmee een afbeelding van Gods wezen. Uit Gods schepping kan men God zelf leren kennen. En wie dat belachelijk maakt, is zelf een zot, zegt de samenvattende strofe van het gedicht:

Dus is de beelde schrift van boven afgedaalt.
Dus heeft Natuur haar in haar boezem opgetogen,
Tot hier toe heeft ze aan de borst der konst gezogen,
Met regt belagt men dan een zot, die daar op smaalt.

In de Voorrede wordt uitgelegd dat de 'beeldspraak' al bij de oude Egyptenaren in gebruik was: hun hiërogliften bestaan immers uit

afbeeldingen van veelal dieren en voorwerpen. De ‘beeldtaal’ was dus niet nieuw. Ook het voornemen om een tekst met prenten uit te geven zodat het onthouden van de boodschap eenvoudiger werd, was geen originele gedachte. In 1658 verscheen het eerste leerboek dat speciaal voor de jeugd met plaatjes was uitgevoerd: een woordenboek en grammatica in het Duits, Hongaars en Latijn, voorzien van verklarende prenten van de hand van de bekende pedagoog en theoloog Johannes Amos Comenius (1592-1670). Comenius ontnam met zijn publicatie met afbeeldingen ‘de leerende jeugd alle swarigheid [...] om een zaak te erkennen, te beschryven, te noemen en in de geheugenis te houden.’ En dat is precies wat de maker van *De kleine print-bybel* ook voor ogen stond. De schrijver van het voorwoord vermeldt dat hij het werkje eerder in Duitsland gezien had, met platen van de Hamburgse graveur Herman van Wiering. Onder het Horatiaanse motto ‘Hy houd altoos den regten voet, Die t’oorbaar mengelt met het zoet’, heeft de onbekende auteur van de voorrede het boekje in het Nederlands vertaald. En hij legt nog uit: ‘Het oorbare zyn de spreuken der H. Schriftuure, het zoet, waar mede het zelve mengelt, en als omswagtelt is zyn de Konstplaten.’ Opvallend is dat, hoewel de inhoud van het boekje duidelijk op de jeugd is gericht, de voorrede een zeer geleerd karakter heeft en dus bedoeld zal zijn voor de ouders.

Elke bijbelspreuk wordt in *De kleine print-bybel* als een rebus weergegeven en heeft een emblematische opbouw: een motto, een afbeelding en een onderschrift. In totaal zijn 150 bijbelteksten opgenomen in *De kleine print-bybel*. Daarvan komen 117 teksten uit het Oude Testament, veertien uit de evangeliën, tien uit de rest van het Nieuwe Testament, en nog acht uit de apocriefe boeken Jezus Sirach, Baruch en Makkabeeën. Met name de boeken Job, Psalmen, Spreuken en Prediker zijn favoriet. Waren zogenaamde ‘historieverhalen’ uitgangspunt voor graveurs, schilders en andere illustratoren van bijbelverhalen, voor de korte, rebusachtige bijbelteksten kon men blijkbaar beter terecht bij de genoemde bijbelboeken. In totaal zijn 264 woordvervangende plaatjes opgenomen. Meestal stelt een plaatje één woord voor, bijvoorbeeld hand, zon, maan, rots et cetera. Soms wordt een meervoud weergegeven door twee tekeningetjes, bijvoorbeeld van twee oren of van twee aapjes. In de tekeningen wordt wel variatie aangebracht, zeker wanneer twee figuren of dieren worden gebruikt om op deze wijze een meervoud aan te duiden. Zo worden bijvoorbeeld de katten uit Baruch 6:21 verschillend afgebeeld.

De kleine print-bybel. [...], Amsterdam 1720, Baruch 6:21.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Soms is een plaatje minder duidelijk, bijvoorbeeld de haak en het bit bij 2 Koningen 19:28: 'soo sal ick mijnen haak in uwe neus leggen, ende mijn bit in uwe mond'. Soms wordt een deel van een woord weergegeven, zoals bij Jona: 'ende Jona verblyde sig over den wonder...' (boom), waarbij het woord boom is vervangen door een tekening. Soms zien we ook con-temporaine elementen in de plaatjes terug. Bij de rebus over Job 29:14, 15 bijvoorbeeld, 'mijn oordeel was als een mantel ende vorstelijke hoed' is de afgebeelde hoed duidelijk een Duitse jagershoed, inclusief veer en pluim. De naam van God is meestal weergegeven in een banderol, met het woord HEERE, of GOD(T). Daarnaast is David een aantal keren afgebeeld, altijd vergezeld van zijn harp, de ene keer als oude man, de andere keer als jonge koning. Ook Jezus, Jozef en Maria, Johannes de Doper en Petrus, met de sleutel in zijn hand, zijn te herkennen. Satan is op klassiek wijze afgebeeld met bokkenpoten en een lange staart.

De plaatsnijder had er ook geen moeite mee om abstracties uit te beelden. Vaak gebruikte hij daarvoor personificaties: gerechtigheid bijvoorbeeld is afgebeeld als een vrouw met een zwaard en weegschaal in de hand. Dit beeld is in overeenstemming met de weergave van abstracties door middel van personificaties in de literatuur uit die tijd.

Elke rebus is voorzien van een tweeregelig onderschrift op rijm. Dit onderschrift geeft de essentie van de bijbeltekst weer zonder te moraliseren. Het rijm is niet van hoge kwaliteit: de dichter heeft zich soms in bochten moeten wringen om de regels te laten rijmen, bijvoorbeeld bij Lucas 11:11,12: 'Een Soon voor brood een steen, voor visch een Slang te schenken, Voor Eij een Schorpioen, zal nooit een Vader denken.' Dit ziet men ook in het rijmpje bij de rebus over 1 Makkabeeën 6: 37, een ook bij bijbelillustratoren populair verhaal vanwege de olifanten die alleen op deze plaats in de Bijbel voorkomen: 'Met volk in torens vast gemaakt op Elefant, Plagt men van outs sig tegen vijand aan te kanten.'

Natuurlijk was het de bedoeling de jeugd aan te sporen in de bijbel de bijbehorende teksten op te zoeken, om zo het lezen in de bijbel te bevorderen. Toch heeft de uitgever ook nog een 'Sleutel tot dese print-bybel' vervaardigd. Volgens een aanwijzing aan de binder zou deze sleutel achterin het boekje moeten worden geplaatst, maar bij enkele uitgaven staat de Sleutel vlak achter het voorwoord. In de Sleutel staat de juiste lezing van elke rebus met de tekst uit de Statenbijbel.

Uit de vele voornamelijk achttiende-eeuwse herdrukken wordt duidelijk dat *De kleine print-bybel* een grote populariteit kende. Zo verschenen er tussen 1720 en 1793 bij verschillende uitgevers acht edities. De laatste heruitgave verscheen in 1895 en was bewerkt door de gereformeerde predikant J.C. Sikkel (1855-1920). In het voorwoord bij deze uitgave schrijft hij dat het boekje hem in eerste instantie niet geschikt leek voor zijn tijd. Bij nader inzien echter kwam hij tot de overtuiging dat het 'aan de jeugd en den huiselijke kring nuttige bezigheid en oefening biedt, waardoor de kennis van des Heeren Woord onopgemerkt bevorderd wordt, en iets van den geestelijke inhoud van Gods getuigenis wordt geleerd', waarmee hij dus eigenlijk niet afwijkt van het oorspronkelijke doel. Hij liet enkele bladzijden – in totaal zes – 'als minder geschikt voor de jeugd in woord en beeld' vervallen en bracht in kreupel rijm verbeteringen aan. Ook waren de rijmpjes in taalgebruik aangepast aan het negentiende-eeuws. Na deze uitgave verschenen geen nieuwe bewerkingen meer. In de twintigste eeuw verschenen nog wel enkele facsimile-edities.

Navolgers

De kleine print-bybel vond een duidelijke navolging in *De beeldsprakigen bijbel*, waarvan de eerste druk in 1817 te Rotterdam verschenen is. In dit werkje zijn 102 rebusen te vinden, zestig uit het Oude Testament en 42 uit het Nieuwe Testament. Ontleningen aan apocriefe bijbelboeken ontbreken. Ook zijn andere bijbelteksten gekozen dan in *De kleine print-bybel*. De vierhonderd plaatjes zijn grover – het zijn houtgravures – en de tweeregelige rijmpjes zijn vervangen door de bijbelpassage zelf. De woorden die weergegeven zijn door middel van een plaatje zijn in deze passage gecursiveerd. Een sleutel was bij deze uitgave daarom niet meer nodig.

De beeldsprakigen bijbel, met vier honderd vercieringen,
Rotterdam 1817, Hosea 13:8.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Ook in het voorwoord van deze uitgave wordt uitgelegd dat de plaatjes dienen om de bijbelteksten ‘diep in het geheugen te prenten’ en ‘om de

aandacht der jeugd, door strelend aas te lokken'. Hierdoor is het mogelijk 'vroegtijdig in hunne harten, zaden te strooijen, en eene begeerte bij hun te verwekken, om de H. Schrift, (het dierbaarste geschenk des Hemels) met ijver, en vrucht na te vorschen; als ook om aan ouders of opvoeders, bij de ontwikkeling, der kinderlijke vermogens, eene geschikte handleiding, ter opkweeking en aanvuring van dezelve, te bezorgen.' Hoewel minder bekend dan *De kleine print-bybel* genoot *De beeldsprakige bijbel* eveneens een behoorlijke populariteit. In totaal verschenen er tot aan het einde van de eeuw negen drukken.

In de negentiende eeuw verschenen nog andere uitgaven met rebusachtige voorstellingen van bijbelse verhalen. Zo wilde de maker van de *Proeve eener zinnebeeldige voorstelling der Bijbelsche geschiedenis* (1848) de verhalen uit de bijbel vanaf de schepping tot aan de dood van koning David in rebusachtige vorm weergeven, maar hij kwam met zijn *Proeve* niet verder dan Genesis.

Met *De kleine print-bybel* was ook de belangstelling voor kinderbijbels en ander bijbels educatiemateriaal geboren. Er verschenen talloze boekjes in de vorm van een vraag- en antwoordspel, samenspraken, nieuwe schriftuurlijke schoolboekjes, 'bijbelse taferelen voor lieve kinderen' of 'de merkwaardigste bijbelse land en zeereizen', een leesboek voor de jeugd. Sommige vraag- en antwoordboekjes bevatten ook nog verschillende categorieën vragen: eenvoudige vragen, 'nutte leeringen' en godvruchtige gedachten die de lezer aansporen op het rechte pad te blijven. Zo leert het commentaar bij het achttiende-eeuwse van origine Duitse *Twee maal twee en vijftig uitgeleezene Bybelsche Historien*, waarvan de Nederlandse vertaling in 1775 verschenen is:

Met donder, blikzem, rook, heeft God zyn Wet gegeven,
't Is ligt te denken, wat hier in verborgen leyt.
't Geld u, gy die daar niet met ernst na tracht te leeven,
Vuur, blikzem, rook en damp is voor u al bereydt.
Dit zal my, hoop ik, nooit uyt myn gedachten blyven,
Bijzonder als ik zie, dat onweer aan komt dryven.

Het zou tot in de negentiende eeuw duren voordat er echt kinderbijbels uitgegeven werden. Als eerste kan beschouwd worden de tussen 1811 en 1834 uitgegeven *Bybel voor de jeugd* van de theoloog J.H. van der Palm, die ook al een nieuwe bijbelvertaling voor volwassenen op zijn naam had staan. In zijn kinderbijbel werd het bijbelverhaal verteld in 24 'bijbelsche Tafereelen'. Vanaf de negentiende eeuw nam het aantal kinderbijbels en bijbelse vertellingen een zeer grote vlucht.

Geraadpleegde literatuur

Harry Bekkering e.a. (red.), *De hele Bibelebontse berg, De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden*, Amsterdam 1989.

F. van den Brink, *De kleine print-bybel*, Werkstuk Letterkunde voor het examen Nederlands M.O.B, Arnhem 1981.

P. J. Buijnsters, 'De kleine print-bybel' in: *Wonderland, De wereld van het kinderboek*, Zwolle 2002, 14-15.

W.C. Poortman, *Bijbel en Prent, Deel IIa, Boekzaal van de Nederlandse Prentbijbels*, 's-Gravenhage 1986.

Jeroen Salman, 'Kinderprenten' in: *Wonderland, De wereld van het kinderboek*, Zwolle 2002, 10-11.

Dr. A.J. van den Berg is hoofd bibliotheek van het Nederlands Bijbelgenootschap; dr. B. Thijs is als neerlandicus/uitgeefcoördinator verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Verandering in narratieve stijl

Complexiteit en subjectiviteit van tekstuele verbindingen in *De Nieuwe Bijbelvertaling*¹

José Sanders

De verschijning van *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) biedt een unieke mogelijkheid om veranderingen in de narratieve stijl in Nederlandse bijbelvertalingen in kaart te brengen. Eén van de uitgangspunten van de NBV is namelijk om de onduidelijkheid in de tekst die in de loop van de tijd ontstaan is, maar die niet bedoeld is en niet functioneel is, binnen de vertaling op te lossen. Tegelijkertijd wordt daarbij echter onnodige explicitering vermeden.²

De eerste vraag van dit artikel is, welke consequentie bovengenoemd uitgangspunt van de NBV heeft voor de tekstuele samenhang binnen narratieve bijbelteksten. Tekstuele samenhang ontstaat door de verbindingen binnen een tekst. Die verbindingen worden gelegd door middel van voegwoorden, het perspectief en de manier waarop personages naar elkaar verwijzen. Ik heb onderzocht hoe de vertaalmethode van de NBV invloed op de tekstuele samenhang heeft gehad. Ik heb dit gedaan aan de hand van een systematisch vergelijkende tekstanalyse tussen de NBV en een oudere vertaling, de *Statenvertaling* (SV) uit 1637. De NBV is immers de eerste daadwerkelijke interconfessionele vervanging van de SV.

Een tweede vraag komt niet zozeer voort uit de gebruikte vertaalmethode als wel uit de historische ontwikkeling van taal en tekst in de eeuwen tussen de SV en de NBV: welke invloed heeft die ontwikkeling op de tekstuele verbindingen?

Ik heb vijf vertellingen uit het Oude Testament waarin handelingen en waarnemingen van verschillende personages elkaar afwisselen voor dit onderzoek geselecteerd.³ Deze opzet garandeert – althans in de inhoud van het verhaal – een sterke samenhang; de vraag is vervolgens hoe deze samenhang in de beide vertalingen wordt weergegeven.

Ik heb de vertellingen zin voor zin geanalyseerd en vergeleken. De analyse laat zien dat de doeltaalgerichtheid van de NBV leidt tot veranderingen in narratieve stijl. De NBV geeft in vergelijking met de SV op veel plaatsen

een duidelijker interpretatie van inhoudelijke verbanden in de tekst zelf weer. Dit gebeurt door middel van complexere en subjectievere tekstuele verbindingen. In dit artikel bespreek ik hiervan systematisch een aantal voorbeelden, achtereenvolgens: keuzes in samenhang, modaliteit, perspectief en verwijzing.⁴

Tekstuele verbindingen

Een belangrijke voorwaarde voor leesbaarheid en begrijpelijkheid als vertaaldoelstelling vormt de tekstuele samenhang in een tekst. Wie de tekstuele verbindingen in de SV onderzoekt, valt onmiddellijk de grote eenvormigheid op. De SV geeft voor de Hebreeuwse verbindende partikels veelal vaste vertalingen: ‘en’ voor *wa*, ‘want’ voor *ki* en ‘zie’ voor *(we)hinee*. De Hebreeuwse partikels hebben weliswaar verschillende mogelijke betekenissen, afhankelijk van hun gebruikscontext, maar deze vertalingen raken wel aan hun grondbetekenis.⁵ In de loop der eeuwen is de wijze waarop deze partikels zijn vertaald, veranderd. De verbindingswoorden in het moderne Nederlands – voegwoorden oftewel connectieven – kunnen onderscheiden worden naar hun mate van complexiteit. Opsommende connectieven (zoals *en*) zijn eenvoudiger te begrijpen en te leren dan temporele (zoals *toen*) en deze weer gemakkelijker dan oorzakelijke (zoals *omdat* en *want*); en positieve connectieven (*en*, *daarom*) zijn gemakkelijker dan negatieve (*niet*, *hoewel*).⁶

Hoe wordt nu gekozen tussen die verschillende tekstuele verbindingen? Voorbeeld 1 uit Genesis 27:11 maakt duidelijk hoe groot de verschillen kunnen zijn tussen een impliciete en een expliciete talige vorm.

1.	SV	Toen <i>zeide</i> Jakob tot Rebekka, zijn moeder: Zie, mijn broeder Ezau is een harig man, <i>en</i> ik ben een glad man.
	NBV	Jakob <i>wierp tegen</i> : ‘Maar Esau is toch helemaal behaard, <i>terwijl</i> ik juist een glatte huid heb!’

In de SV wordt de uiting van Jakob aangeduid met *zeggen*; de NBV maakt duidelijk dat dit een *tegenwerping* is, dat wil zeggen een contrasterende reactie op een voorafgaande uiting. Dit contrasterende karakter van de reactie wordt versterkt met *maar* als eerste woord in het citaat, tegenover het neutralere *zie* in de SV. Ten slotte is de verbinding *terwijl* in de NBV opnieuw een signaal van contrast tegenover het simpelweg opsommende *en* in de SV.

Op grond van het streven naar leesbaarheid kunnen de veranderingen verklaard worden uit de veronderstelling dat de NBV meer mogelijke gevolgtrekkingen heeft willen expliciteren. Immers, het helpt de lezer een tekst te begrijpen wanneer de lokale samenhang tussen tekstdelen

‘optimaal expliciet’ is. Dat wil zeggen: als de tekst datgene wat lezers niet weten over het onderwerp of het verhaal met verwijzingen, verbindingswoorden en achtergrondinformatie duidelijk maakt.⁷ Het oogmerk van de NBV is om een begrijpelijke en zelfstandig te lezen tekst te zijn. Daarom verwachten de lezers dat de verbindingen tussen tekstdelen ‘optimaal expliciet’ zijn en in die zin aangepast aan hun veronderstelde achtergrondkennis. De nieuwe vertaling geeft met name weer wat lezers verondersteld worden *niet* vanzelf te begrijpen over het verhaalde. En dat betekent dat gekozen wordt voor verbindingen die meer betekenis uitdrukken van de samenhang tussen de verschillende inhoudsdelen; zie Genesis 27:13-14.

2. SV *En* zijn moeder zeide tot hem: Uw vloek zij op mij, mijn zoon! hoor alleen naar mijn stem, en ga, haal ze mij. *Toen* ging hij, en hij haalde ze, en bracht ze zijn moeder.
- NBV *Maar* zijn moeder zei: ‘Die vloek moet mij dan maar treffen, mijn zoon. Doe nu wat ik zeg en ga die bokjes voor me halen.’ *Dus* ging hij ze halen en bracht ze naar zijn moeder.

In dit fragment wordt de eerste, opsommende *en* in de NBV vertaald als contrasterend *maar*, terwijl het temporele *toen* in de NBV wordt vertaald als subjectief-oorzakelijk *dus*. Voorbeeld 3 uit Genesis 27:1 toont eveneens een explicietere verbinding:

3. SV En het geschiedde, als Izak oud geworden was, en zijn ogen donker geworden waren, *en* hij niet zien kon (...)
- NBV Toen Isaak oud geworden was en zijn ogen *zo* zwak waren geworden *dat* hij niet meer kon zien (...)

Het *niet kunnen zien* van Isaak is een gevolg van het donker/zwak zijn van zijn ogen. De SV laat dit oorzakelijk verband impliciet en geeft slechts een opsommende verbinding met *en*. De NBV echter maakt dit oorzakelijke verband expliciet met de inhoudelijke verbinding () *zo... dat*. Bovendien benadrukt de NBV het verschil met het verleden door (*niet*) *meer* in te voegen.

Subjectief-oorzakelijke verbindingen met bijvoorbeeld *dus*, zoals we zagen in voorbeeld 2, geven de betrokkenheid aan van de spreker die conclusies trekt. Deze spreker kan de verteller zijn, maar ook het personage, en soms is het niet uit te maken. Dit zagen we in voorbeeld 2: wie trekt nu de conclusie dat Jakob ging omdat Rebekka het hem gebod, de verteller of Jakob zelf? Hier wordt zichtbaar dat een meer betekenis-

rijke en subjectieve verbinding geen verduidelijking hoeft te betekenen. In het volgende voorbeeld is dat wel het geval. In dit fragment uit Genesis 27:23 maakt de NBV met *dus* expliciet duidelijk dat de handeling van het personage voortkomt uit het niet herkennen: het is Isaaks redenering.

4. SV *Doch* hij kende hem niet, omdat zijn handen harig waren, gelijk zijns broeders Ezau's handen; *en* hij zegende hem.
- NBV Omdat Jakobs handen even behaard waren als die van zijn broer Esau, herkende Isaak hem niet en *dus* zegende hij hem.

Perspectief en verwijzingen

Naast de tekstuele verbindingen drukken ook de perspectiefkeuzes en de verwijzingen naar personages uit hoe de verteller verbindingen legt in de tekst. Ook hier kan verbinding gepaard gaan met meer en minder complexiteit en subjectiviteit. In het hiernavolgende analyseer ik het verhaal van Jakob en Esau op deze punten om keuzes in het perspectief en de verwijzingen op het spoor te komen.

Het bijbelse Hebreeuws kan personageperspectief uitdrukken door middel van verschillende partikels zoals *ki* en *(we)hinee*, die gradaties van focalisatie weergeven: de mate waarin de verteller door de ogen van personages laat meekijken.⁸ In het moderne Nederlands worden personageperspectieven niet met partikels weergegeven maar door verteltechnieken. Deze zijn in de loop der jaren complexer geworden, met uit de moderne literatuur verworven procedés zoals: ingebed perspectief (indirecte en vrije indirecte rede en gedachte), waarneming (werkwoorden van cognitie en sensatie), volitionaliteit en modaliteit (werkwoorden en bijwoorden die wil of waarschijnlijkheid uitdrukken⁹).

De toegang tot de gedachten, gevoelens en bedoelingen van personages die met deze talige middelen worden weergegeven, vergroot de mogelijkheid om zich als lezer met hen te identificeren. Uit onderzoek naar tekstbegrip is bekend dat lezers een tekst die identificatiemogelijkheden met de personages biedt, aantrekkelijker vinden en gemakkelijker te begrijpen.¹⁰ Dit maakt het voorstelbaar dat de NBV vaker voor een subjectiever, innerlijk personageperspectief kiest; zie bijvoorbeeld Genesis 27:22.

5. SV Toen kwam Jakob bij, tot zijn vader Izak, die hem betastte; en hij *zeide*: De stem is Jakobs stem, maar de handen zijn Ezau's handen.
- NBV Jakob kwam dichterbij zijn vader staan en deze betastte hem. Het is Jakobs stem, *dacht* hij, maar het zijn Esaus handen.

In de SV wordt de tekst van Isaak gepresenteerd als gesproken – hardop of van binnen, dat blijft impliciet. De NBV geeft zijn perspectief van binnenuit: we hebben toegang tot diens gedachten. Opvallend is hierbij de volgorde-omkering van het ingebed perspectief (‘Het is Jacobs stem’) en de inbeddende clause (‘dacht hij’), waardoor er een moderner verhaalbeeld ontstaat vergeleken met de meer toneelmatige opbouw van de oudere vertaling. Immers, in de SV wordt steeds eerst de spreker vermeld en dan het gesprokene, als ware het een rolverdeling in een drama.

Het innerlijk personageperspectief kan ook worden gesignaleerd of versterkt door in plaats van een werkwoord dat de *handeling* van het waarnemen weergeeft, een werkwoord te gebruiken dat de *inhoud* van het waarnemen aanduidt; zie Genesis 27:5-6.

6.	SV	Rebekka nu <i>hoorde toe</i> , als Izak tot zijn zoon Ezau sprak; en Ezau ging in het veld, om een wildbraad te jagen, dat hij het inbracht. Toen sprak Rebekka tot Jakob, haar zoon, zeggende (...)
	NBV	Rebekka <i>had gehoord wat</i> Isaak tegen zijn zoon Esau zei, en nadat Esau erop uit was getrokken om een stuk wild voor zijn vader te schieten, zei ze tegen haar zoon Jakob (...)

De SV laat in het midden, of Rebekka de inhoud heeft gehoord van wat Isaac tegen Esau zei. In de NBV wordt dit expliciet gemaakt. De NBV versterkt met de voltooid verleden tijd *had gehoord* de indruk dat de inhoud van hetgeen ze gehoord heeft voor Rebekka reden is om het daarop volgende tot Jakob te zeggen. Aldus is de lezer aanzienlijk nader tot Rebekka in de NBV dan in de SV, die met *hoorde toe* en *sprak* slechts twee in de tijd opeenvolgende handelingen van Rebekka aangeeft en de interpretatie van de verbinding daartussen aan de lezer overlaat. Een voorbeeld van een dergelijk redengevend temporeel verband zien we ook in de NBV van Genesis 27:27.

7.	SV	En hij kwam bij, en hij kuste hem; <i>toen</i> rook hij de reuk zijner klederen, en zegende hem; en hij zeide: (...)
	NBV	Hij kwam dicht bij hem staan en kuste hem. <i>Toen</i> Isaak zijn kleren rook, sprak hij deze zegen over hem uit: (...)

Het nevenschikkend *toen* in de SV geeft een eenvoudige temporele opeenvolging aan. Maar het onderschikkend *toen* in de NBV geeft een sterkere verbinding, reden of legitimatie: de geur (namelijk de geur van het veld) maakt de zegen (die het veld betreft) in de beleving van Isaak mogelijk of wenselijk.

Naast de perspectiefkeuze heeft de verteller het middel van de volitionele en modale werkwoorden om subjectiviteit van een personage tot uiting te brengen. Volitionele werkwoorden als *willen* en *laten* drukken de subjectieve wil van de betrokkene uit,¹¹ en modale werkwoorden drukken wenselijkheid of mogelijkheid uit.¹² Voorbeelden 8, 9 en 10 uit Genesis 27:1, 15 en 21 geven voorbeelden uit de NBV van *willen*, *laten* en *kunnen*, die de innerlijke subjectiviteit van de personages verwoorden.

8. SV (...) en zeide tot hem: Mijn zoon! En hij zeide tot hem: Zie, hier ben ik!
NBV 'Mijn zoon,' zei hij. 'Wat wilt u mij zeggen?' vroeg Esau.
9. SV Daarna nam Rebekka de kostelijke klederen van Ezau, haar grootsten zoon, die zij bij zich in huis had, en zij trok ze Jakob, haar kleinsten zoon, aan.
NBV Toen pakte Rebekka kleren van haar oudste zoon Esau, de kostbaarste die ze *kon* vinden, en die *liet* ze haar jongste zoon Jakob aantrekken.
10. SV En Izak zeide tot Jakob: Nader toch, dat ik u *betaste*, mijn zoon! of gij mijn zoon Ezau zelf zijt, of niet.
NBV Toen zei Isaak tegen Jakob: 'Kom eens wat dichterbij, mijn zoon, zodat ik *kan* *voelen* of je inderdaad mijn zoon Esau bent of niet.'

Voorbeeld 10 laat bij uitstek zien hoe de verschillende talige middelen elkaar versterken: niet alleen *kan* in de NBV drukt de subjectiviteit van het sprekende personage uit, ook het *voelen* in deze vertaling drukt een innerlijke waarneming van Isaak uit terwijl *betaste* in de SV veeleer zijn handeling uitdrukt.

Voorts zien we dat de spreker – de verteller of het personage – zijn subjectieve interpretatie kan uitdrukken door middel van intensiverende termen, zoals voorbeeld 11 uit Genesis 27:34-35 laat zien.

11. SV (...) en hij *zeide* tot zijn vader: Zegen mij, ook mij, mijn vader! En hij zeide: Uw broeder is *gekomen met* bedrog, en heeft uw zegen *weggenomen*.
NBV (...) en hij *smeekte* zijn vader: 'Zegen mij, zegen ook mij, vader!'
Maar Isaak antwoordde: 'Je broer is me *komen bedriegen* en is er met jouw zegen *vandoor gegaan*.'

Het *smeekte* uit de NBV is intensiever dan *zeide* uit de SV, zoals ook het *komen bedriegen* en *er vandoor gegaan* uit de NBV in sterkere mate wil en opzet suggereren dan *met bedrog komen* en *wegnemen* uit de SV. Vergelijk ook in het eerder besproken voorbeeld 2 het neutrale *Toen zeide Jakob* (SV) met het contrasterende *Jakob wierp tegen* (NBV).

Ten slotte zien we in voorbeeld 11 eveneens hoe de verteller actief het personage op de voorgrond of achtergrond plaatst door verwijzingen. In moderne verhalende teksten zijn verwijzingen naar personages die op de voorgrond van het verhaal staan (recent genoemd en grammaticaal onderwerp van de zin) zo ‘klein’ mogelijk: namelijk met een voornaamwoord of zelfs weglating. Voor een personage dat ‘actief’ in het werkgeheugen is en dat uniek identificeerbaar is, is een verwijzing met een eigenaam of andere expliciete verwijzing niet nodig. Echter, bij dreigende ambiguïteit zoals in voorbeeld 11, waar meerdere personages ‘strijden’ om de juiste interpretatie van de verwijzing, is een voornaamwoord onbegrijpelijk.¹³ Vandaar dat de NBV kiest voor ‘Isaak’ in plaats van ‘hij’, dat ook op Esau zou kunnen duiden.¹⁴ Dit alles maakt het verklaarbaar dat in de NBV verwijzingen naar personages die op de voorgrond staan veelal ‘klein’ zijn, tenzij een expliciete verwijzing nodig is voor de begrijpelijkheid. Overduidelijke verwijzingen zijn voor moderne lezers hinderlijk. Een voorbeeld geeft Genesis 27:31:

12.	SV	Hij nu ook maakte smakelijke spijzen toe, en bracht die tot zijn vader; en hij <i>zeide</i> tot <i>zijn vader</i> : (...)
	NBV	Ook hij maakte een smakelijk gerecht klaar, bracht het zijn vader en zei tegen <i>hem</i> : (...)

De NBV verwijst in tweede instantie naar Isaak met ‘hem’ in plaats van met ‘zijn vader’. Omdat dit vaker voorkomt, houdt dit ook een betekenisverandering in, in die zin dat de vaderrol van Isaak in de NBV minder wordt benadrukt. Deze rol staat immers centraal in dit verhaal rond de vaderlijke zegen. Vergelijkbaar is voorbeeld 6 waarin de NBV Rebekka’s naam slechts één keer noemt om overbodige herhaling te voorkomen; dit betekent wel dat haar planmatige en actief handelende rol als moeder in de NBV minder duidelijk wordt dan in de SV.

Besluit

Uit de analyse wordt zichtbaar dat de NBV op veel plaatsen een duidelijker samenhang nastreeft dan in de SV het geval was. Verbindingen met behulp van voegwoorden worden complexer, hebben meer betekenis en zijn subjectiever, ambiguïteiten worden opgelost. Ook is de verteller in

het perspectief van de tekst de bijbelse personages nader gekomen: intenties, gedachten en gevoelens worden expliciet aangeduid waar ze in de SV veeleer gesuggereerd of verondersteld werden. Tegelijkertijd worden 'ongepolijste' herhalings van verwijzingen naar personages vermeden. Kortom, de begrijpelijke hedendaagse bijbeltekst is een gestroomlijnde tekst met minder 'open plaatsen' en meer 'van binnenuit'. Dat wil zeggen: de bijbelpersonages zijn herkenbaarder, zijn bijna moderne mensen geworden. Zo sluit de NBV, ten behoeve van de leesbaarheid, subtiel aan bij hedendaagse verhaalpatronen die de lezer vertrouwd zijn. Een deel van de interpretatieruimte is daarmee ingenomen door de vertellende instantie ten koste van die van de lezer.

Noten

- 1 Deze studie werd mede mogelijk gemaakt door reisbeurzen aan de auteur toegekend door de VU-Letterenfaculteit en het VU-Buitenlandfonds.
- 2 NBG/KBS, *Werk in uitvoering: de Nieuwe Bijbelvertaling toegelicht*, Haarlem/'s-Hertogenbosch 1998, 245-246.
- 3 Het gaat om de volgende vertellingen: Genesis 27 (Jacob en Esau); Exodus 2 (Mozes en Farao's dochter); Ruth 3 (Ruth en Boaz); 2 Samuel 11 (David en Bathseba); 1 Koningen 3 (Salomo's rechtspraak). In dit artikel zijn de voorbeelden ter wille van de begrijpelijkheid alle genomen uit het eerste verhaal (Genesis 27).
- 4 Voor gedetailleerde beschrijving van onderzoeksmethode en gekwantificeerde resultaten, zie J. Sanders, 'Narratieve stijl in beweging. Expliciteit en subjectiviteit van coherentiemarkering in de Nieuwe Bijbelvertaling', in: H. Hoeken, B. Hendriks en P.J. Schellens (red.), *Studies in Taalbeheersing 2*, Assen 2007, 296-308.
- 5 B. Arnold en J. Choi, *A guide to biblical Hebrew syntax*, Cambridge 2003.
- 6 J. Evers-Vermeul, *The development of Dutch connectives. Change and acquisition as windows on form-function relations*, Utrecht 2005.
- 7 W. Kintsch, 'Text comprehension, memory, and learning' in: *American Psychologist* 49/4 (1994), 294-303.
- 8 E. van Wolde en J. Sanders, 'Kijken met de ogen van anderen. Perspectief in bijbelteksten' in: *Tijdschrift voor theologie* 34 (1994), 221-245.
- 9 Voor een overzicht zie J. Sanders, en E. van Wolde, 'Perspectief tekstlinguïstisch onderzocht. Een analysemethode' in: *Gramma-TTT* 2/3 (1993), 181-202.
- 10 J. Land, T. Sanders, L. Lentz en H. van den Bergh, 'Coherentie en identificatie in studieboeken. Een empirisch onderzoek naar tekstbegrip en tekstwaardering op het vmbo' in: *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 24/4 (2002), 281-302.
- 11 N. Stukker, *Causality marking across levels of language structure. A cognitive semantic analysis of causal verbs and causal connectives in Dutch*, Utrecht 2005.
- 12 J. Sanders en W. Spooren, 'Subjectivity and certainty in epistemic modality' in: *Cognitive Linguistics* 7/3 (1996), 241-264.
- 13 M. Ariel, 'Referring and accessibility' in: *Journal of Linguistics* 24 (1998), 65-87.

-
- 14 Ook episodegrenzen en perspectiefwisselingen vragen om expliciete verwijzingen; zie J. Sanders, 'Expliciet of niet? Referentie-bepalende factoren bij personen in nieuwsberichten' in: *Tijdschrift voor Taal en Tekstwetenschap* 9/3 (1990), 159-180.

Dr. J.M. Sanders is verbonden aan de afdeling Taal en Communicatie van de Faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Onmisbare boeken voor het werk aan een bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands

Foto: NBG/Sandra Haverman

Nogmaals: Een bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands

Clazien Verheul

De bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands waarover in het vorige nummer van *Met Andere Woorden* geschreven is, heeft een nieuwe werktitel: *Bijbel in gewone taal*. Uit een onderzoek naar diverse aspecten van dit vertaalproject bleek dat veel mensen de titel ‘Basisbijbel’ associëren met een niet complete bijbelvertaling. Daarom is gekozen voor een nieuwe naam die het uiteindelijke resultaat van het vertaalproject beter weergeeft.

Tot onze spijt is er in het artikel over deze vertaling in het vorige nummer van *Met Andere Woorden* iets fout gegaan. De juiste tekst van de eerste paragraaf, Laaggeletterdheid, van dit artikel luidt als volgt:

Laaggeletterdheid

De Nederlandse Taalunie vroeg in 2004 met *Laaggeletterd in de Lage Landen. Hoge prioriteit voor beleid* aandacht voor laaggeletterdheid in Nederland en Vlaanderen. In deze studie worden de resultaten van een internationaal vergelijkend onderzoek naar functionele geletterdheid van volwassenen weergegeven, het *International Adult Literacy Survey*. Geletterdheid wordt in het IALS-onderzoek omschreven als ‘de vaardigheid om gedrukte en geschreven informatie te gebruiken om te functioneren in de maatschappij, om persoonlijke doelstellingen te bereiken en de persoonlijke kennis en kunde te ontwikkelen.’¹ In het onderzoek worden vijf niveaus van taalvaardigheid onderscheiden. Op het eerste niveau, dat te laag is om zelfstandig maatschappelijk te functioneren, bevindt zich volgens het IALS-rapport 10,3% van de volwassenen in Nederland. Een tweede groep van 27,1% functioneert een niveau hoger, maar nog onder het niveau dat als noodzakelijk gezien wordt om volwaardig aan de kenniseconomie en de westerse samenleving

te kunnen deelnemen.² Tot deze groepen laaggeletterden behoren allochtonen en autochtonen, ouderen en jongeren. Het gaat om mensen die niet of nauwelijks naar school geweest zijn of er onvoldoende hebben leren lezen en in hun sociale situatie weinig tot lezen en schrijven gestimuleerd worden.

De niveaus uit het IALS-onderzoek zijn door de Taalunie vergeleken met niveaus die in de basiseducatie en het onderwijs aan anderstaligen gehanteerd worden. Het leesniveau dat vergelijkbaar is met dat van de laagste groep uit het IALS-onderzoek, behelst het lezen van korte alledaagse teksten met enkelvoudige zinnen en bekende woorden. Teksten voor de lezers uit de tweede groep zijn nog steeds concreet, maar minder voorspelbaar en veronderstellen meer voorkennis. Ze hebben een duidelijke structuur, iets langere zinnen en frequent voorkomende woorden.

Het IALS-onderzoek is in de jaren negentig gehouden. Het in 2006 voor de derde maal uitgevoerde internationale onderzoek naar de leesvaardigheid van 15-jarigen, PISA, concludeert dat 15,1% van de 4870 bij het onderzoek betrokken vijftienjarigen op een zo laag niveau leest dat ze moeite zullen hebben om volwaardig aan een gecompliceerde maatschappij mee te doen.³

Noten

- 1 *Laaggeletterd in de Lage Landen. Hoge prioriteit voor beleid*, Den Haag 2004, 9. Er werd niet alleen prozageletterdheid gemeten (verwerken van informatie uit geschreven en gedrukte bronnen), maar ook documentgeletterdheid (hanteren van gebruiksaanwijzingen, tabellen en grafieken) en kwantitatieve geletterdheid (invullen van een cheque, berekenen van rente).
- 2 In Vlaanderen liggen de cijfers iets hoger.
- 3 Ook in dit onderzoek werd niet alleen het lezen van teksten maar ook het begrijpen van lijsten, formulieren en grafieken getoetst.

Drs. C. Verheul is als neerlandicus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Kort Nieuws

De NBV Studiebijbel

In oktober 2008 verschijnt de NBV Studiebijbel. Deze studie-editie van *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) geeft op allerlei manieren achtergrondinformatie bij de Bijbel en is bedoeld om dichter bij de inhoud van de bijbelteksten zelf te komen.

De NBV Studiebijbel bevat het Oude Testament, de Deuterocanonieke boeken en het Nieuwe Testament. Daarnaast zijn er diverse soorten toelichtingen opgenomen. Zo zijn er uitgebreide inleidingen op de bijbelboeken, die ingaan op het ontstaan, de thematiek en de opbouw van het boek. Onder aan de bijbeltekst geven aantekeningen informatie bij moeilijke passages. Ze richten zich op vragen die voortkomen uit de vertaalde tekst en vormen een inhoudelijke eenheid met de vertaling. Daarnaast gaan kaderartikelen en een verklarende woordenlijst in op specifieke thema's, zoals de verschillende culturen in het oude Nabije Oosten, religieuze gebruiken en feesten, bijbelse personages en culturele en literaire achtergronden. In de kantlijn naast de bijbeltekst leggen bijbelverwijzingen relaties met andere teksten. En er zijn kleurenkaternen met foto's, kaarten en overzichten.

Een opvallend kenmerk van de NBV Studiebijbel is de weergave van de Godnaam *JHWH*. Anders dan in de standaardedities van de NBV, waarin gekozen is voor de weergave met *HEER*, staat die naam in deze uitgave met *JHWH* weergegeven. Een dergelijke schrijfwijze maakt duidelijk dat er in de Hebreeuwse brontekst een bijzondere naam staat die niet zonder meer leesbaar is. Een apart kaderartikel geeft uitgebreid uitleg over dit onderwerp en reikt alternatieven aan voor het (voor)lezen van de Godnaam *JHWH*.

Een redactieteam van de Katholieke Bijbelstichting (KBS) en het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) is verantwoordelijk geweest voor de inhoudelijke ontwikkeling van de NBV Studiebijbel. Dit team heeft de medewerking gekregen van ruim zestig wetenschappers, afkomstig van diverse Nederlandse en Belgische universiteiten. De auteurs doen in hun bijdragen recht aan de laatste stand van zaken in de wetenschap. De uiteenlopende achtergronden van de medewerkers – protestants, rooms-katholiek, joods en neutraal – staan garant voor een brede interconfessionele inbreng.

Draagbaar

Van 30 mei tot en met 31 augustus 2008 is in het Bijbels Museum te Amsterdam de tentoonstelling *Draagbaar* te zien. In deze zomer-tentoonstelling staat het werk van twee beeldend kunstenaars centraal, Erzsébet Baerveldt en Caren van Herwaarden. Zij laten zich inspireren door het onderwerp van de Pietà. Beide kunstenaars verdiepen zich in de manier waarop binnen religie met het leven en de dood wordt omgegaan. Oorspronkelijk is de Pietà een christelijk symbool voor mededogen. Het gaat om het moment waarop Maria haar overleden zoon in haar armen houdt. Het beeld vertolkt verlies en troost.

Pietà is overal waar verdriet of pijn is. Het is een alledaags thema: in het nieuws, op straat, in musea en in kerken, het is universeel. Baerveldt en Van Herwaarden proberen persoonlijk vorm te geven aan dit begrip. Onafhankelijk van elkaar onderzoeken zij als kunstenaar de rol die het lichaam speelt binnen religie en rituelen. Baerveldt doet dit door middel van driedimensionaal werk, foto's en tekeningen. Van Herwaarden door middel van tekeningen en collages.

Biebel is kloar!

In het vorige nummer van *Met Andere Woorden* berichtten wij u over de voltooiing van de Bijbel in de Groninger streektaal in oktober van dit jaar. De uitgave, die zowel de canonieke als de deuterocanonieke boeken bevat, kwam tot stand in samenwerking met het Nederlands Bijbelgenootschap, de Katholieke Bijbelstichting, het Vlaams Bijbelgenootschap en de Vlaamse Bijbelstichting.

In verband met de verschijning zal een groot aantal activiteiten worden georganiseerd. We melden hier alvast de volgende.

Op zaterdagmiddag 25 oktober zal in de Martinikerk in Groningen de Bijbel in het Gronings officieel worden gepresenteerd. Geïnteresseerden die hierbij aanwezig willen zijn, kunnen contact opnemen met Marten van Dijken (vertaalcoördinator Liudgerstichten), liudger@vandijken.com.

In de Oude Lutherse Kerk aan het Spui in Amsterdam (Singel 411) vindt op zondag 26 oktober een kerkdienst in de Groninger streektaal plaats. Aanvang 10.30 uur. Voor meer informatie: h.wilzing@diaconie.com.

Op zaterdag 1 november zal in Groningen een symposium over streektalen worden georganiseerd door de Liudgerstichten, Huis van de Groninger Cultuur, het NBG en de KBS. Plaats: Huis van de Groninger Cultuur, Cascadeplein 4, 9726 AD Groningen. Voor meer informatie: liudger@vandijken.com.